

Обществено

ВЪЗПИТАНИЕ

брой 1/2024 г.

РИСКОВИ ФАКТОРИ
за злоупотреба с
деца в интернет

Ценностни
основания на
иновативната
педагогика

ДОМАШНОТО
НАСИЛИЕ
над жени и деца

Деца,
жертви
на трафик

ОНЛАЙН ИЗДАНИЕ: ISSN 2738-8778
ПЕЧАТНО ИЗДАНИЕ: ISSN 0204-8515

ОРГАН НА ЦЕНТРАЛНАТА КОМИСИЯ ЗА БОРБА СРЕЩУ ПРОТИВООБЩЕСТВЕНИТЕ
ПРОЯВИ НА МАЛОЛЕТНИТЕ И НЕПЪЛНОЛЕТНИТЕ КЪМ МИНИСТЕРСКИЯ СЪВЕТ

Главен редактор
Доц. г-р Нина Белова

Редакционна колегия
Петя Петрова – Секретар на ЦКБПМН
проф. Йоана Янкулова, д. пс. н.
проф. Георги Петров, д. п. н.

Коректор
Лора Султанова

Техническо изпълнение
Габриел Генов

Адрес на редакцията:
София 1000,
бул. „Княз Ал. Дондуков“ № 9, ет. 4
тел.: 02/981 11 33

Хонорари се изплащат на
бул. „Княз Ал. Дондуков“ № 9, ет. 4
ЦКБПМН

ОБЩЕСТВЕНО ВЪЗПИТАНИЕ

ОРГАН НА ЦЕНТРАЛНАТА КОМИСИЯ
ЗА БОРБА СРЕЩУ ПРОТИВООБЩЕСТВЕНИТЕ ПРОЯВИ
НА МАЛОЛЕТНИТЕ И НЕПЪЛНОЛЕТНИТЕ
КЪМ МИНИСТЕРСКИЯ СЪВЕТ

СЪДЪРЖАНИЕ

Ценностни основания на иновативната педагогика Добрин Тодоров – преподавател по философия	6
Възпитание и просвещенска литература Проф. г-р Тодор Христов	16
Парадоксалната самоактуализация на непълнолетния аутсайдер Доц. г-р Емил Магжаров	21
Динамика на индивидуалните ценности в кариерното ориентиране при младежи Доц. г-р Силвия Борисова	27
Деца, жертви на трафик Гергана Кюркчийска – прокурор	32
Глобални модели за противодействие на трафика на хора Любка Костадинова – докторант	41
За домашното насилие над жени и деца Радостина Митева – Медицински факултет, Тракийски университет, Стара Загора	50

Рискови фактори за злоупотреба с деца в интернет Емил Илиев – служител на Дирекция „Киберпрестъпност“ при ГДБОП – МВР	59
Телефон 112 – ключов елемент от европейската сигурност и безопасност Марина Велинова – Директор на „Национална система 112“ – МВР	65
Принц Роналдо – Разказ от книгата „Щастливото джудже“ Доц. г-р Нина Белова.....	71

ЦЕННОСТНИ ОСНОВАНИЯ НА ИНОВАТИВНАТА ПЕДАГОГИКА

Добрин Тодоров – преподавател по философия

Иновативността – водеща съвременна ценност

Напоследък в публичния дебат по социални въпроси се налага като особено привлекателна тезата за безусловната потребност от „иновативност“ във всяко човешко начинание. Изразителите на тази все по-мощна интелектуална тенденция използват за висша ценност и цел понятието „инновация“ (от лат. *novatio*), което означава изменение на наличното или създаване на нещо различно. Основният му смисъл е свързан с желанието за разграничение от съществуващото състояние на нещата (статуквото) – каквото и да е то, неговото надмогване и създаване на нещо друго. В термина се съдържа и смислов елемент на насоченост към бъдещето на нововъведението.

Критиката срещу наличното битие се оправдава от авторите с иновативна нагласа със съществуването на изцяло нова ситуация, в която пребивават днешните хора. Уникалните условия, в които са поставени те сега, изискват принципно непознати начини за решаване на проблемите, пред които са изправени. А следователно приемствеността в мисленето и поведението им чрез използване на примери от миналото е безполезна. Прекъсването на връзката с традицията се представя като условие за успешно справяне с днешните и най-вече с утрешните предизвикателства на живота. Отказът от наследството е съпроводен с налагане на възгледа,

че са нужни нововъведения непременно и във всички сфери от социално-културния живот на хората.

„Иновативната педагогика“ – идеология за радикална образователна промяна

Приложен в областта на образованието този начин на мислене води до създаване на специфична идеология, която наричам „иновативна педагогика“, която има свои различни течения, но и общ дух на стремеж към радикално обновление на просветната дейност. Нейното постепенно формиране, пропагандиране и разпространение в образователната практика се осъществява както чрез официални документи на ЕС² и на българската държава³, така и посредством голям брой анализи на експерти – индивидуални⁴ или колективни⁵, относно настоящето и най-вече бъдещето на образователното дело у нас. Апостолите на иновативната педагогика обосновават належащите промени в областта на образованието с коренно различната среда, в която живеят днешните хора и особено с очакванията за тяхното съществуване в бъдеще, което няма аналог в миналото. Това означава, че за да бъде адекватна на изискванията на времето, в образователната дейност следва да настъпят принципни промени по отношение на нейните основни характеристики: водещи ценности, решавани задачи, предлагано учебно съдържание, прилагани методи на преподаване, организация на работа и пр. Крайната цел е създаването на училище от нов тип („иновативно училище“), работата в което ще стъпва върху различни от познатите досега стандарти. Тук ще анализирам ценностните основания и очакваните резултати на иновативната педагогика, както и рисковете от безкритичното ѝ внедряване в образователната практика у нас, воден от разбирането за важността на последиците от налагането на тази образователна доктрина за обществото ни.

Критика на „старата“ педагогика

Апостолите на иновативната педагогика неизменно започват своите анализи с критика на „старата“ педагогика, т.е. съществуващата у нас образователна традиция⁶. Главният им упрек към досега функциониралата образователна система е за нейната неефективност. Тъй като в нея преобладават очакванията за натрупване на знания в различни научни области, а не тяхното използване в практиката, тя не подпомага решаването на важните проблеми на хората. Според тях „старата“ образователна работа е твърде статична – не следва динамиката на съвременната действителност, като в нея не се обновяват своевременно както учебното съдържание, така и използваните образователни средства. Крайният резултат от образователната дейност е неудовлетворителен за учащите се, тъй като не им осигурява успешна житейска реализация.

Според последователите на иновативната педагогика така очертаната неблаго-

приятна ситуация налага радикална промяна на образователната дейност в българските училища. На първо място е нужно да се замени „старата“ образователна стратегия, при която образованието се концентрира преди всичко върху получаване на знания, с осигуряваща житейски значими резултати. Така следваната стратегия залага в основата на образователната работа различен тип ценности, сред които се открояват практическата полезност и ефективността от вложените ресурси, т.е. такива, които имат видими, измерими и непосредствено използвани в живота ефекти. Иновативните педагози изобщо не проблематизират избора на ценностна система, от която да се изходи в образователния процес. За тях той е очевиден – успехът, който следва постоянно да подлежи на отчитане, макар да поддържа високи нива на стрес у участниците в учебната дейност. На заден план преминават, ако тихомълком не са изоставени, духовните ценности в познанието (истината), морала (доброто, справедливостта), изкуството (красотата). Така се разколебава вярата във „вечните“ ценностни опори и ориентири на „западната“ цивилизация за сметка на винаги преходните настоящи ползи и успехи.

Съобразно с водещите ценности иновативните педагози подбират и подходящи образователни цели. Най-важната от тях е бързото приспособяване към промяната на социокултурната среда чрез своевременно въвеждане на иновативни методи за преподаване и учене. Най-ясно това личи от следването на принципа, че „по-важни са методите на преподаване, отколкото съдържанието му“ (Варджийска, с. 12). Другояче казано, важно е как, а не какво се преподава и учи. Изборът между двата въпроса е предрешен в полза на втория. Подобен възглед подкопава основата на класическата образователна работа, която досега винаги е била виждана в умелия подбор на учебно съдържание. От друга страна се акцентира върху честата смяна на използваните педагогически средства. Обаче краткото използване на модните методически инструменти е предпоставка за тяхното повърхностно овладяване и неефективно използване от педагозите.

Максималното съобразяване на текущата образователна дейност с конкретните условия, в които протича животът на хората днес означава, че иновативните педагози следват принципа на контекстуализма в нея. Той обаче лесно може да се превърне в конюнктурност, като развие едностранчиво мисленето на подраствашите. Те ще изградят способност за бързо нагаждане към средата, в която са поставени, и успешно „отигрване“ на ежедневните проблемни ситуации. Ала няма да са в състояние да мислят в голям пространствен мащаб и дълъг времеви хоризонт, а следователно и да отговарят на дълбоките екзистенциални питання, съобразно които да решават текущите си практически задачи.

Според апостолите на иновативната педагогика, за да е успешна реформата на образователната дейност, е нужна съществена промяна в нейната организация. Тук ударението се поставя върху мултидисциплинарността, тъй като се смята, че

знанията, нужни за решаване на практическите проблеми на съвременните хора, предполагат прекрочване на границите между отделните учебни предмети. За да се приложи този принцип, е важно да се установят тесни междупредметни връзки с лесни преходи от една към друга учебна дисциплина. Апостолите на иновативната педагогика виждат бъдещето на образованието в смесването на знания от различен тип и отиването отвъд ученето на отделни дисциплини, предлагащи знания от конкретна тематична област. Идеалът им е овладяването на интегрирано учебно съдържание, което да се въвежда с оглед решаване на конкретни казуси. Открит остава въпросът дали изобщо ще бъдат съхранени занапред отделните учебни предмети и ако това стане, на какъв принцип ще бъде формирано учебното съдържание в тях: вид на усвояваните теоретични знания, проблемен или някакъв друг.

Ала какво представлява по същество усилено рекламираното междупредметно взаимодействие в образователния процес? Нищо друго освен размиване на границите между отделните предмети. То логично се вписва в наблюдаваната през последните десетилетия мощна глобална тенденция за атака срещу границите от всякакъв вид⁷: биологичните граници на човека, пределите на физическата действителност, географските граници на Земята, държавните граници, жанровите граници в изкуството и пр. В „света без граници“ те се ерозират, прекрочват, пренебрегват и премахват, а не просто се отнемат или преначертават, каквито случаи сме наблюдавали многократно в миналото. В резултат на това духовно движение се ревизира традиционното убеждение за нуждата от установеност на границите и свързаните с тях норми на човешко общжитие.

Последиците от атаката срещу границите в образователната дейност чрез довеждане докрай на тенденцията за премахване на учебните предмети, представящи човешкото познание от дадена битийна област, са потенциално твърде негативни. Прекомерната подвижност и пропускливост на границите поставя на изпитание способността на учащите се да се ориентират в една лишена от яснота на своите параметри среда. Те са принудени да приемат синкретизма и еkleктиката като основни явления в заобикалящия ги свят чрез налагане на всякакви видове съчетания (хибриди), създавани с цел да заличат традиционните социално-културни форми с техните специфични особености и разграничителни линии помежду им. Ала симбиозата между разнородни явления крие риска от невъзможност те да бъдат точно определени, а оттам и до реална опасност от загубване помежду им и неадекватно действие спрямо тях. Това не означава, че не бива да се изгражда мрежа от зависимости между знанията, предлагани от отделните учебни предмети. Разбира се, границите между учебните предмети и научните дисциплини са донякъде условни и понякога се преначертават съобразно актуалното състояние на знанието. Те не са естествено явление, а по-

мощно средство за преподаване на човешкото познание. Ако границите между дисциплините изобщо не се преминаваха, то не биха могли да се видят важни взаимовръзки и да се разберат самите явления.

Интересността – основна ценност в иновативната педагогика

Апостолите на иновативната педагогика обръщат внимание върху реален проблем от съвременната образователна практика – намаляващ интерес и отслабваща мотивация за учене на днешните учаци се към учебната дейност. Те търсят средства за провокиране и поддържане на тяхното внимание по време на учебната работа. Стремят се да насърчат децата, юношите и младежите да бъдат активни и предприемчиви в нея. Желаят да въвлечат учащите се в образователния процес и да предизвикат инициативността им. Искат да постигнат постоянно участие на учащите се в образователния процес чрез включването им в множество индивидуални занимания и „екипни взаимодействия“. Все задачи, чиято значимост не може да бъде оспорена, тъй като търсят начини за решаване на наболял проблем. Въпросът обаче е доколко уместни са предлаганите средства за неговото решаване и най-вече дали е правилно избрана ценностната основа, върху която те са положени.

За да решат проблема с отслабващото желание за учене у подрастващите, иновативните педагози тихомълком извеждат като една от водещите ценности в образователния процес интересността⁸. Те смятат, че главна задача на педагога е да буди и поддържа постоянен интереса на учащите чрез използване на възможно най-привлекателни средства. Пренебрегват обаче задачата да убедят учащите в значимостта на поднасяното учебно съдържание, т.е. да отговорят на питането защо се изучава тъкмо това знание, както са правили предходниците им в продължение на столетия. Техен основен „противник“ е скуката, възникваща у подрастващите от „безинтересното“ знание, което е предвидено да усвояват. Ала забравят, че „неинтересното“ е свързано тъкмо с представянето и обосноваването на важността на традиционните духовни ценности, които сами по себе си не са интересни. Като ценностни абсолюти те са безусловно необходими за съществуването на всеки човек, но понеже присъстват в живота му като банални идеи, предизвикват твърде често досада. Едва когато произтичащите от тях познавателни, нравствени и естетически изисквания бъдат нарушени, на хората им става интересно.

Педагозите, стъпващи върху образователната традиция, са наясно, че приемането на „важното“, а не интересното като основен жизнен ориентир, е фундаментална образователна цел. Те си дават сметка, че настройването на живота спрямо него изисква постоянни усилия и не гарантира успех. Нужно е мъжество, за да се приеме елементарната житейска истина, че грижите и болките не могат да се премахнат, а за тяхното преодоляване човек следва да се подготвя. За тези жи-

тейски изпитания подрастващите е нужно да се приучават, вкл. чрез изпълнение на рутинни дейности и създаване на трудови навици. Без да отричам нуждата от изпитване на радост от ученето, все пак смятам, че то няма да даде добър резултат, ако не изисква изграждане на самодисциплина и способност за приемане на неудобствата в него, а след това и в живота им като зрели хора.

Стремежът за настройване на образователната дейност съобразно ценността интересност крие и други рискове. Както са установили изследователите на „интересното“, то възниква, когато се престъпват норми и се нарушават наложени забрани за поведение на човека. То е свързано с възникване на тръпката на непредвидимата реакция на околните, ала нали тъкмо в училище подрастващите следва да се запознаят и да се приучат към спазване на правилата на общежитие с другите хора, т.е. да се социализират. Училището е мястото за възпитание във въздържание на спонтанните желания, временните пориви и инфантилните капризи, които съблазняват с „интересни“ преживявания подрастващите.

Стремежът към „интересното“ никога не се удовлетворява напълно. Напротив, поривът към неизвестното и необичайното се самовъзпроизвежда и усилва. А това води до потребност от участие, пряко или като наблюдател, в още повече и все нови „интересни“ събития. Ала в училище пребивават неукрепнали физически и ментално младежи, за които постоянното търсене на изненади, с цел поддържане на любопитството им в образователния процес, е много вероятно да доведе до изтощение от пресищането с различни по вид преживявания. Много по-уместно е образователната работа да се постави на основата на познатото и повтарящото се, което не изключва и нововъведения в умерени дози.

Самоцелното търсене на интересност в поведението на хората, респ. в образователната работа, поставя на изпитание способността на човека за съсредоточаване върху определена дейност за по-дълго време. Съзнателното пренасочване на мисленето му към постоянно сменящи се явления го прави неспособен за концентрация. Според Алберт Швайцер през вече отминалия XX век започва широко да се разпространява манталитетът на „безброй разпилени и неспособни да се съберат хора“, които са изпълнени с „дух на повърхностност“ и „създават общество на несъсредоточените“⁹. Днес тази нагласа е още по-широко застъпена, като една от нейните ярки манифестации е все по-широкото разпространение, особено сред младите хора, на вируса FOMO (*fear of missing out*) – страхът, че ще пропуснеш нещо, което се случва другаде. Видимо негово проявление е постоянното взиране в екраните на електронните устройства и „изключването“ от физическата среда, в която се намират те, вкл. класната стая. На това болестно състояние е трудно да се противодейства, но това не означава, че е невъзможно да се опитва, вкл. чрез целенасочени усилия в педагогическата практика. Защото ако налагането на разсеяния и неможещ да се съсредоточи върху определена дейност социален тип се

утвърди като доминиращ, нищо добро не очаква хората. Създават се предпоставки за постепенен отказ на мнозинството от тях от целенасочени, упорити и системни действия, преследващи цели, чиито резултати не могат да се постигнат в кратки срокове. Училището е една от институциите, които са призвани да противодействат, а не да насърчават тази опасна ментална нагласа посредством прекомерно използване на иновативни образователни средства.

Съсредоточаването на образователната дейност около ценността интересност води до нейното приближаване до характеристиките на играта, а не до тези на важна работа. От превръщането на образователния процес в игра следва размиване на границата между сериозното и несериозното, която е нужна за успеха му. Преобразуването на образователната дейност в игра я превръща в развлечение за учащите се, но поставя преподавателя в нова роля. За да може да отговори на този стандарт, той следва често да предлага различни средства за педагогическо действие. Появява се опасност тяхното търсене да се превърне в самоцел, само и само да се осигури следващата порция атракции, явяващи се източник на забава за „публиката“. Възниква заплахата преподавателят да се превърне в жонгльор с разнообразни педагогически прийоми, от когото се очаква постоянно да търси нови инструменти в своята работа, пренебрегвайки натрупания опит – свой и чужд. Така съзнателното бягство от рутината създава предпоставки за увеличаване на и без това немалкия стрес у него, този път предизвикан от желанието да не изостава при овладяването на най-модните педагогически способности.

Обратната страна на иновативната педагогика

Привлекателността на иновативната педагогика за съвременните преподаватели произтича от постоянното търсене на средства за разнообразяване на образователната дейност и активизиране на участниците в нея, освен просвещение и автономия на ученика. Чрез тяхното въвеждане в учебната практика те се стремят да преодолеят рутината в нея, да надмогнат тромавите и застинали образователни методи, наследени от миналото, макар някои от тях – например четене и писане на текстове – многократно да са доказали стойността си. Те не приемат „свещения характер“ на традиционните ценности и цели, преследвани чрез образователната работа, тъй като с тяхното съхраняване според тях би се загубила възможността да се отразява в учебния процес динамичността и нарастващата сложност на днешното битие.

Съгласен съм с апостолите на иновативната педагогика, че получените в наследство образователни средства не бива да се бранят във вида, в който са ни дадени. Съвременното училище не може да си позволи да се затвори в познатите си рамки и да се опитва да ги втвърди. Същевременно обаче е добре да се помнят и уважават основните задачи на традиционното образование: предизвиква-

не на безкористен интерес към знанието чрез съзерцание с възхищение, удивление и дори благоговение пред красотата и величието на битието; изумлението от уникалността на собственото битие и желанието за неговото проумяване, т.е. за самопознание; съмнение (критично отношение) към наличното знание и пораждаване на познавателно любопитство; ограмотяване и придобиване на способност за смятане от децата; морално възпитание, развиване на естетическо чувство и формиране на умения за целеполагане у подрастващите; изграждане на задоволително ниво на сърчност у тях за боравене с физически тела. Смятам, че тези задачи се явяват базата на всяко смислено образователно дело, независимо от това кога, къде, как и от кого то се осъществява. Ако този фундамент не е изграден, всички опити за надграждане над него на по-сложни „компетентности“ са обречени. Ако посочените задачи на традиционната педагогика се съхранят в нейната иновативна наследница, то и аз съм готов да се присъединя към нейните поддръжници. Не намирам обаче ясни знаци в това отношение от иновативните педагози – по-скоро наблюдавам явен стремеж от тяхна страна за дистанциране от класическата образователна стратегия.

За съжаление, резултатите на съвременното българско училище по отношение на изграждането на посочения фундамент от основни знания и базови способности са незадоволителни. Въпреки честото внедряване на многобройни и разнообразни иновативни педагогически средства неграмотността, невежеството, липсата на стабилна ценностна ориентация и добро възпитание са налице. Различни по вид изследвания и изпитни процедури установяват, че голяма част от нашите ученици не разбират смисъла на учебното съдържание, което се очаква да усвоят. Това означава, че те не са в състояние да схванат човешката значимост на възгледите, с които се запознават. Не могат да възприемат, разпознаят и вникнат в същината на тези схващания, да ги проумеят и оценят. А това означава, че не разполагат с обяснение за устройството на битието и адекватно тълкуване на човешкото поведение в него, вкл. собственото. Отсъствието на подобна прозорливост за случващото се около и с тях е гаранция за бъдещ житейски провал. Ако тази тенденция се запази занапред, в социалния живот тон ще дават „хамелеоните“, т.е. хората с твърде гъвкави, непостоянни и неосъзнати възгледи, които, вместо да ги защитават, ще ги заменят с носещи им конюнктурен успех, но не и трайно житейско удовлетворение.

Някои от иновативните педагози си дават сметка за опасните последици от отсъствието на способност у учащите се да разбират учебното съдържание и предлагат способности за преодоляване на този проблем. Така например В. Стойчева очаква интерактивният метод да помогне на „ученика не просто да запомни информацията, а да я разбере и приеме през призмата на своя личен опит и преживяване“ (Стойчева, с. 19). При никой от тях обаче не срещнах ясно заявен стремеж за изграждане на убеждения у своите питомци. Смятам, че дефицитът на осъзна-

ти схващания, които да са придружени с вътрешна увереност в тяхната правота, следва да буди особена тревога. Убеждението е важна форма на влияние, при която хората се подтикват да приемат дадени идеи, нагласи или действия чрез разумни средства. Благодарение на убежденията се създава възможност за прилагане на стратегия за решаване на проблеми, която се базира на предложения и молби, а не на нареждания и принуда. Следователно убеждаването е основно средство за решаване на социалните конфликти и за умиротворяване на агресивните пориви у човешките индивиди.

Тук следва да напомня, че изграждането на стабилни убеждения винаги става от авторитети, на които хората, вкл. подрастващите, имат доверие. Такива надеждни източници на житейски значимо знание са родителите, близките, приятелите и експертите. Висше проявление на авторитетния човек, ползващ се с почитта на хората, е мъдрецът. Мъдреците от всички епохи са носители на собствен и колективен житейски опит, извличащи поуки от него, най-често въплътени в кратки максими, споделяни със себеподобните. Те са носители на проникателност и благоразумие. Притежават способността за точно определяне на постъпките на хората като добри или лоши, правилни или неправилни, редни или нередни. Мъдреците дават пример за прилагане на социалните норми и предлагат образци за скромност в личния живот. По традиция от учителите се е очаквало да бъдат носители в голяма степен на присъщите на мъдреците черти.

Изглежда, днес иновативните педагози не очакват от учителите да се ангажират с учения, даващи обяснение на по-дълбоките основания на човешкото битие. Те не следва да заемат ясна позиция относно решенията на възпроизвеждащите се главни житейски дилеми, още по-малко да се обвързват с предложения пред учащите за преодоляване на текущи социални, културни и политически проблеми. Учителите не бива не само да агитират в полза на конкретна политическа партия, но и да пропагандират дадена идеология¹⁰. Ала в основата на всяко държавно устройство и социална действителност стои някаква система от ценности, принципи и идеи, т.е. идеология. Нашата държава и цивилизацията, към която принадлежим, не правят изключение в това отношение. В нашия случай това е хуманистичната идеология или светоглед. И тук възниква въпросът – трябва ли да се откажем от открита защита и утвърждаване на тази доктрина? В текстовете на иновативните педагози не намерих ясен отговор на това питане – там рядко срещам думата „хуманизъм“, макар по същество иновативната педагогика да стъпва върху идейните основи¹¹ именно на хуманизма. Смятам, че по този начин се създават предпоставки за „срамежливо“ изоставяне на този ключов за нашата цивилизация идеен фундамент. Надявам се, че иновативните педагози не биха искали да съдействат за подобно развитие.

¹ Разширен вариант на този текст е публикуван в Портал „Култура“ на 07.09.2021 г.

² Вж. Европейската референтна рамка за ключови компетентности за учене през целия живот и Референтната рамка на компетентности за демократична култура, разработена от Съвета на Европа.

³ В основата им стои влезият в сила през 2016 г. Закон за предучилищното и училищното образование (ЗПУО).

⁴ Тук тази идеология ще бъде представена главно чрез текстовете на Виолета Стойчева „Съвременни подходи в преподаването на гражданското образование“ и Евелина Варджийска „Цели на гражданското образование“, публикувани в „Гражданско образование 11. клас. Помагало за учители“ (Издание на Европейската комисия, Sofia platform, 2021). Използвал съм и други материали по темата, открити във виртуалното пространство, където такива могат да бъдат намерени в изобилие.

⁵ Вж. За прехода от знания към умения. В помощ на педагогическите специалисти, кн. 2, МОН, 19.12.2019 г. и др.

⁶ В някои случаи това отрицание не е явно заявено, тъй като то би нарушило декларирания в ЗПУО принцип за „запазване и развитие на българската образователна традиция“ (чл. 3, ал. 2, т. 5).

⁷ Повече за тази тенденция виж в текста ми „Несвоевременна“ апология на границите“. Индустиален мениджмънт, 2016, № 1.

⁸ Повече за тази модна житейска ценност виж в текста ми „Интересността като жизнена ценност“. Философски форум, 1998, № 4.

⁹ Швайцер, А. Култура и етика, София: Наука и изкуство, 1990, с. 40.

¹⁰ Това им е забранено на законово ниво: „в системата на предучилищното и училищното образование не се допуска налагането на идеологически и/или религиозни доктрини“ (ЗПУО, чл. 11, ал. 2).

¹¹ В ЗПУО като един от принципите, които би трябвало да се следва в образователната практика у нас е деклариран този на „хуманизъм и толерантност“ (чл. 3, ал. 2, т. 6).

ВЪЗПИТАНИЕ И ПРОСВЕЩЕНСКА ЛИТЕРАТУРА

Проф. д-р Тодор Христов

На Росица Димчева, учител по Дух

Историята на семейството не е линия на развитие. Тя е пресечена от разломи, като геологията на земята. Един от тези разломи, анализиран от философа Мишел Фуко и социалния историк Жак Донзело, е свързан с XVIII век, века на Просвещението. Той възниква под натиска на въпроса за пропилените детски животи. Такива въпроси не се раждат във велики умове, те се формират от натрупването на малки, конкретни, временни решения, изпробвани от домашни майстори на мисълта. Макар XVIII век да се характеризира с висока детска смъртност, въпросът се отнася преди всичко до детските животи, лишени от бъдеще. За да бъде поставен той, бъдещето трябва да бъде мислено по особен

начин. То не трябва да бъде свеждано до следващите мигове, които до самия край ще продължават да прииждат към настоящето, за да потънат в пясъка на миналото. Бъдещето трябва да бъде схванато по-скоро като хоризонт, който съпътства всяко настояще и се разгръща заедно с живота. Този хоризонт може да угасне, ако идното не обещава нищо повече, ако не може да се очаква друго, ако животът се е свил до всекидневие. Тъй като животът на децата се състои преди всичко от бъдеще, причината за угасването му обикновено е в семейството.

Семейството може да помрачава бъдещето на децата по различни начини. Първо, то може да не е способно да плати цената на живота им, може би

защото е твърде бедно или защото децата са твърде много. Тогава бъдещето им ще е проядено от нищетата и дори пред тях да се разтварят много пътища, те вероятно ще повторят житейския път на родителите си: лошо образование, тежък труд, ранен бунт, ранна бременност, ранен брак, изтощителен труд, безбрежно безнадеждно всекидневие, грубост, пиянство, ранна болест, преждевременна смърт. Второ, семейството може да придава прекомерна ценност на детето, защото то е единствено или защото е било чакано дълго. Тогава родителите ще се откажат сами от властта си, за да търсят близост, ще извличат увереност, че са обичани, от удовлетворяването на желанията на детето и тъй като то ще се наслаждава без труд, ще живее като господар. Дори семейството да понася търпеливо и любовно господството му, детето няма да е научено да се подчинява и щом напусне дома, щом започне самостоятелен живот, то ще влиза в битки с онези, които изискват от него подчинение; с времето битките ще прераснат във война срещу света, която ще превърне бъдещето му в руини. Трето, да си представим семейство, в което царува ред, вероятно организиран около бащината власт. Тази малка домашна армия ще е научила детето да се подчинява, но то няма да знае как да ръководи себе си и щом се наложи да заживее самостоятелно, ще потърси нов господар, комуто да се подчини. Нещо повече, детето няма да се е научило на близост. С времето в него ще израснат желания, несъвместими с домашния

ред, и то ще се отчужди, ще спре да споделя, ще започне да се затваря в себе си, за да се отдава на желанията си в самота. В юношеските години тези желания постепенно ще придобият сексуален характер и самотните наслади ще подкопават жизнените му сили, тласкайки го към невроза, болест и смърт.

Едно семейство не се срива отведнъж, то се пропуква постъпателно като порцеланова чиния. Хоризонтът на детското бъдеще също помръква постепенно. Поради това една своевременна намеса би могла да го възстанови, разпръсвайки облаците на страстта и страданието, които го помрачават. Тъй като обаче семейният живот е натрупал инерционна сила, той трудно може да бъде променен отвътре. Затова семейството трябва да стане обект на намеса отвън. Тя не може да бъде оставена на държавата или полицията, макар те да биха могли да я подпомогнат или подкрепят, понеже механизмите им са твърде мащабни и тромави, за да поправят отделни животи. Нещо повече, ако намесата използва единствено сила, ако не се опира на знание, тя би била сляпа и би била възприемана като насилие. Затова със спасяването на детски животи в края на XVIII век се заемат лекари, учители, просветители, публицисти, хигиенисти: светските пастири, посветили се на подобряването на живота на всички и на всеки. Но тези пастири вече не могат да разчитат единствено на знания как трябва или не трябва да бъде отглеждано едно дете, защото та-

къв светски катехизис може по-скоро да осъди, отколкото да спаси. Вместо това те изучават поведението на децата. Поведението обаче е количествен феномен: например едно ранно събуждане само по себе си е акт, но не и поведение; за да прерасне в поведение, то трябва да може да бъде описано с количествени категории като „често“, „обикновено“, „всеки ден“. Поради това светските пастири извличат заключения за децата, като сумират големи множества индивидуални животи, вследствие на което техните знания са свързани вече не с нормите, както знанията на свещениците и на педагозите от първата половина на века, а с нормалното.

Светските пастири от края на XVIII и първата половина на XIX век се опират на знанията си за нормалното, за да учат семействата, че техните функции не се свеждат до създаването на потомство, натрупването на богатство, подкрепата в старост и болест, че семейството е преди всичко дом, съставен от малки неща, отнасящи се до хигиената, храненето, възпитанието, че макар тези малки неща да изглеждат сами по себе си незначителни, щом се натрупат, те могат да упражняват гравитационна сила, определяща жизнената траектория на децата. Същевременно светските пастири отучват семействата да мислят, че децата растат спонтанно като тревата, приучват ги да осъзнават и признават отговорността си за бъдещето на своите потомци, научават ги да се тревожат. Тъй като детското бъдеще

зависи от натрупването на малки неща у дома, те се обръщат преди всичко към майките. Разбира се, нито педагозите, нито лекарите биха отrekli бащината власт, но по отношение на грижата за бъдещето тя вече изглежда второстепенна, също както в кухнята. В хода на XIX век намесата, насочена към спасяването на пропилените детски животи, постепенно разтваря пукнатини между хигиеничните и нечистите домове, отговорните и безотговорните семейства, просветените и невежите майки. С времето тези пукнатини ще се свържат, за да образуват разлома, от който води началото си модерното семейство.

Тъй като знанията на светските пастири са извлечени чрез сумирането на животи, те включват неопределени количества като „твърде често“, „прекомерно“, „недостатъчно“. За да могат такива знания да бъдат използвани за спасяването на конкретен живот, тези неопределени количества трябва да бъдат определени. Трябва да се прецени например дали детето не налага твърде често желанията си на домашните, дали стремежът на родителите да се уверят в любовта му не е прекомерен, дали то не споделя достатъчно. Но такава преценка изисква знания за конкретното дете, конкретния дом, за всекидневието на конкретното семейство. Такива знания може да придобие само майката. За да ги изгради, тя трябва да се научи да наблюдава поведението на детето си. Не да вижда в него отражение на категориите, с които описват детските животи

лекарите или педагозите. Майката трябва да се научи по-скоро да гледа, да оставя дреболиите на домашния живот да се натрупват в дъното на очите ѝ, докато не започне да различава в безредното им многообразие като в калейдоскоп симетрии, контрасти, ритми. Тогава тя ще е способна да различи под повърхността на поведението неговия дълбинен механизъм, характера (мислен вече не като физиологически тип, както в неохипократовата медицина от първата половина на XVIII век, а като единично, неповторимо съчетание от способности и склонности, обуславящо отвътре изборите, които правим).

Щом майката се научи да разпознава характера на детето си, много от малките, всекидневни събития ще разкрият пред погледа ѝ по-дълбоко значение. Тя ще започне да различава в тях диагностични знаци какво е детето и прогностични знаци какво може да се очаква от живота му. Да вземем например разходките. Да си представим семейство, в което бащата е суров господар, а детето не учи, за да му помага в работата. Разходките са единственото време на свобода и ако започнат да се удължават и учестяват, детето се наслаждава на свободата си вместо на реда у дома. Разбира се, това все още не е знак за тревога. Нещо повече, ако майката забрани разходките, тя ще усили натиска на бащиното господство, може би дори ще пречупи детето. Но ако започне да иска пари, ако разходите за разходки започнат да нарастват, то вероятно вече не се

разхожда само. То вече е започнало да се наслаждава не на свободата, а на господството над другари, което му осигурява парите. Сега вече е въпрос на време разходките да преминат в гуляи, след това в пиянство. С времето алкохолът все повече ще разгаря огъня на гнева и детето ще започне да се бунтува срещу баща си, домът ще се превърне във военен театър. Дори детето да успее да извоюва независимостта си, след като е движено от желанието да се наслаждава на господството си, в крайна сметка то ще се превърне в баща си, в един домашен тиранин. Или да вземем друг пример, сладкото. През XIX век то все още е празнична, а не всекидневна храна. Ако детето е единствено, ако родителите са готови на всичко, за да удовлетворят желанията му, то ще поиска всеки ден да е празник. Макар това все още да не крие опасност, ако спре да споделя сладкото, ако не оставя за родителите си, то вече е станало себично. В случай че родителите не се намесят, за да го научат да се отказва отчасти от желанията си в името на другите, е въпрос на време то да се насочи към по-силни наслади: алкохол, жени, дори музика. Тогава страстта му към всекидневни празници постепенно ще премине в пристрастяване и дори родителите да упражняват сила, дори да преминат към насилие, те вече няма да могат да го защитят от самото него. Напротив, то ще крие, ще лъже, ще краде, ако е нужно, за да се отдава в самота на страстта си, докато нейният огън не превърне семейния дом в пепелище.

Всъщност тези описания на разходките и сладкото като знаци имат литературен произход, те дестилират педагогическите поуки, вградени в „Пиян баща, убиец на децата си“ на Илия Блъсков и „Маминото детенце“ на Любен Каравелов. Но връзката между литературата и грижата за бъдещето на децата е много по-дълбока. Теоретици на литературата и културата като Ролан Барт, Стивън Грийнблат и Робърт Дарнтън откриват корените ѝ в това, че просвещенската литература вече не разказва съдби, тя описва избори, които превръщат живота в градина от разклоняващи се пътеки. Нещо повече, просвещенската литература представя характера като дълбинен механизъм, определящ отвътре изборите, изграждайки репертоари от диагностични и прогностични знаци (впрочем възелът, свързващ избор, характер и бъдеще, има по-древна история, той може да бъде проследен поне до „Поетика“ на Аристотел). Тъкмо на това обаче се дължи особената функция на литературата във възпитанието от епохата на Просвещението. Защото за да бъде разпознат един характер, за да бъдат разчетени знаците на бъдещето в еднообразното многообразие на поведението, е необходимо въображение и когато то не е достигало на майките, те са се учили от литературните изображения на характери и жизнени траектории в литературата. Педагогическата функция на литературата обаче има и тъмна страна. Защото щом погледът на майката е погълнат от образи, тя може да започне да вижда във всичко знаци за бъ-

дещето и неволно да спре да забелязва настоящето, може да се окаже сляпа за погледа на детето, неспособна да вижда нетрайните промени, малките различия, случайните опити, благодарение на които животът на детето надхвърля „тук“ и „сега“ към нови, все още неизпробвани възможности. Тогава силата на литературата да вълнува, да увлича, да учи, ще е задействала жестоката машина на един всекидневен съд, който не произнася присъди, не налага наказания, не нанася рани, които по-скоро оставя повърхностни следи, одрасквания, както неотзивчивостта, незачитането, незаинтересоваността. Но щом се натрупат, такива одрасквания могат да обезкървят един живот.

ПАРАДОКСАЛНАТА САМОАКТУАЛИЗАЦИЯ НА НЕПЪЛНОЛЕТНИЯ АУТСАЙДЕР

Доц. д-р Емил Маджаров

Често съм си мислил, че личностният конструкт на самоактуализацията на Е. Маслоу може да се използва успешно за интерпретиране на криминалната активност на непълнолетните правонарушители. Ще се опитам с конкретен пример от пенитенциарната практика, към която съм причастен, да обоснова тази своя теза.

Феноменът самоактуализация на Е. Маслоу показва, че „... човекът в определен смисъл е свой собствен продукт и действително сътворява себе си“ (Маслоу, 2018: 24). Тази констатация може би в най-пълна степен подхожда за тийнейджърската възраст, когато подрастващият се стреми да се докаже, покаже и утвърди, но поради различните ограничения и бариери, които среща по пътя си, може да го направи твърде нестандартно, оригинално, парадоксално и гротескно.

Маслоу твърди, че „...при всеки човек може да се наблюдават склонности към самоактуализация“ (Маслоу, 2018: 159). При тийнейджърите те са особено интензивни поради тяхната потребност от еманципация, автономизация и структуриране на собствения Аз. Този процес протича и когато външната среда има неблагоприятни измерения за подрастващия. В тези случаи той довежда до появата на неадекватни, девиантни, деструктивни и парадоксални варианти на поведение. Един от тях е и бягството от поправителния дом в град Бойчиновци, което бе осъществено от непълнолетен осъден през късната есен на 1996 г.

По принцип анализът на бягствата на непълнолетните правонарушители от пенитенциарните заведения показва, че част от тях са мотивирани от желанието им да проверят на какво са способни, да демонстрират своя потенциал пред останалите затворници и да преодолеят аутсайдерската позиция в затворническата общност (Маджаров, 2016). В бягството непълнолетният осъден влага целия си потенциал и решителност, за да преодолее неблагоприятната аутсайдерска ситуация, в която той е отхвърлен и пренебрегнат. Това ни дава основание да разглеждаме бягствата на непълнолетните осъдени като своеобразен вариант на самоактуализация.

Нека се опитаме да свържем постановките от този предварителен теоретичен анализ с конкретните измерения на реалния случай.

През 1996 г. лишеният от свобода Ф. Б. е на 15 години и изтърпява едногодишна присъда за кражби на компютри. В групата, в която е разпределен, е дискриминиран, изолиран и често е обект на различни подигравки и издевателства заради своята затвореност, самовглъбеност и недостатъчната си физическа сила, бързина и енергия. Осъденият Ф. Б. остава и у служителите на Поправителния дом впечатлението, че трудно може да отстоява своите интереси и достойнство в различни ситуации, защото по характер е свенлив, трудно изпъква в групата си и показва прекалена търпимост и толерантност към другите осъдени. Те некоректно и грубо се възползват от тези негови особености, карайки го да се чувства отхвърлен и унижен.

Очевидно лишеният от свобода Ф. Б. е в аутсайдерска позиция в групата и неговата комуникация с другите осъдени е затруднена и проблемна. Трябва да отчитаме, че при „...тийнейджърите общуването с връстниците се превръща във водеща потребност, която предизвиква множество разнообразни персонални преживявания. Дружбата с приятелите има статуса на много значима ценност“ (Маджаров, 2021: 136). Когато тя не получава реализация, се стига до тежка екзистенциална криза и интензивна фрустрация. Тяхното преодоляване се осъществява при голяма част от непълнолетните девianti чрез силови и рисковни действия на самоактуализация. Бягството от пенитенциарните заведения е едно от тях.

Ф. Б. в групата си е непрекъснато унижаван, пренебрегван и изолиран въпреки разнообразните си интереси, притежаваните от него развити компютърни умения и коректността, която проявява в приятелските контакти с отделни осъдени. Непълнолетният лишен от свобода, който е аутсайдер в непосредственото си обкръжение непрекъснато трупа гняв (Юнсън & Хендерсън, 1993), но трудно може да го изрази открито. Този тип преживявания устойчиво го мотивират да преодолее стагниращата го ситуация, игнорирайки рисковите последици от собствените си действия.

У лишения от свобода Ф. Б. трайно възниква намерението да извърши бягство от Поправителния дом, за да удиви всички осъдени и служители и да им докаже колко не са прави, когато са си позволявали дълго време да го отхвърлят, обиждат и унижават.

„Светът на приятелството за много деца е всъщност свят на безмилостно, отмъстително, неприятно състезание. Връстниците са склонни да си казват ужасни неща, а животът им и без това не е лек“ (Фулър, 2012: 235). Точно тези особености на общуването са характерни за непълнолетния осъден Ф. Б., който се намира в типична аутсайдерска позиция. Те понижават неговата самооценка, увеличават ежедневната му раздразнителност и обидчивост, придават на ежедневното му настроение депресивни измерения. Постепенно посочените негативни тенденции се трансформират в повишен стремеж за самоактуализация, изразяваща се в желанието на непълнолетния аутсайдер да промени цялата обстановка около себе си, предприемайки много опасни и рисковни действия, на каквито връстниците му не са способни.

Ф. Б. успява през деня да се скрие в постройка с производствено предназначение, притежаваща плосък покрив, която е разположена в съседство със сигнално-охранителното съоръжение на Поправителния дом. От ръба на сградата до охраняемата полоса разстоянието е около седем метра. Точно зад охранителното съоръжение е разположена висока купчина пръст, която след извършени строително-ремонтни дейности все още не е почистена.

Около 15.30 ч. лишеният от свобода Ф. Б. успява да излезе на покрива на сградата. Непълнолетният осъден внимателно се оглежда и след като не вижда да е забелязан от дежурните надзиратели, се засилва и развивайки максимална скорост, успешно прескача седемметровото разстояние, падайки в купчината пръст, където при неудачното приземяване навяхва сериозно десния си крак.

Той вече се намира на свобода и въпреки изпитваната силна болка е много възбуден, мобилизиран и решен да доведе плана за бягството си до успешен финал. Започва да бяга, развивайки голяма скорост. Изпратените да го преследват трима надзиратели, независимо от положените усилия, не успяват да го настигнат, макар че през повечето време го наблюдават непосредствено пред себе си. След известно време те се отказват, тъй като не са в състояние да бягат толкова дълго време, а беглецът Ф. Б. продължава да тича.

Преодоляването на толкова голямо разстояние чрез скок, приземяването от значителна височина и последвалият след получената травма интензивен спринт показват мобилизация на психо-физиологичния потенциал с нестандартни размери от момче, което привидно няма особени физически данни и на пръв поглед изглежда слабо, невзрачно и несръчно. Предприетите от него действия са крайно опасни и са могли да доведат до много по-сериозна травма или контузия, отколкото тази, която в действителност възниква. По тези причини можем да определим това поведение и като авантюристично.

Авантюризмът се дефинира като „...стремеж да се излезе от границата на настоящето. Той представлява опит да се постигне значително повече, отколкото се

разполага в момента. При това всичко трябва да се реализира мигновено, а не с помощта на бавни, постепенни действия“ (Ильин, 2012: 113). Следователно авантюризмът при девианти от рода на Ф. Б. може да се интерпретира като своеобразна форма на самоактуализация. Това е много смел скок в неизвестното, с който се скъсва с потискащата реалност и се прави заявка за ново бъдеще, а залогът в това състезание със себе си е собствената персона, защото непълнолетният аутсайдер не може да се примири с игнорирането и дълбоко в себе си е убеден, че е като другите и заслужава тяхното приятелство и одобрение.

Ако следваме последователно типичните за Маслоу схващания за същността на самоактуализацията, то трябва да я разглеждаме като „...автентичност и идентичност ... възможност за личностен растеж и интенционалност“ (Стоева, 2010: 107). Всички тези измерения на самоактуализацията могат да бъдат пълноценно идентифицирани в осъщественото от непълнолетния лишен от свобода Ф. Б. бягство от Поправителния дом. Налице е хладнокръвна и точна оценка на обстановката, намиране на оригинално решение за бягство и неговото систематично привеждане в действие при наличие на много висока волева мобилизация, максимално потискане на усещанията за болка и оптимално оползотворяване на собствения физически капацитет и издръжливост. Всичко това за пореден път показва, че тийнейджърите в ролята им на лишени от свобода не трябва да бъдат подценявани, защото те разполагат със значителен психо-физиологичен потенциал и ресурси и когато са провокирани от тежки комплицирани ситуации да се себедоказват, отстояват и протестираат, са в състояние да поднесат впечатляващи за пенитенциарните служители сюрпризи. Бягството на осъдения Ф. Б., непълнолетен в аутсайдерска позиция, е още едно доказателство за представената теза. Ако то бъде по подходящ начин анализирано и осмислено и от него се извлекат работещи препоръки за подобряване на цялостното пенитенциарно третиране и оптимизиране на сигурността в местата за лишаване, броят на сюрпризите от този род съществено може да се намали.

След тези допълнителни разсъждения по конкретния случай нека отново превключим на разглеждането на фактическата обстановка.

В преследването на лишения от свобода Ф. Б., който вече е напуснал територията на Поправителния дом, се включва и ръководен служител, офицер. Той дълги години тренира маратонско бягане и поддържа своята спортна форма. Посоченият служител се справя отлично с възникналото предизвикателство. Той бързо настига беглеца, задържа го по установения протокол и го връща сам в Поправителния дом, без да се нуждае от помощта на други служители.

Това е финалът на въпросното бягство, разкриващо високия потенциал за самоактуализация, който притежава осъденият непълнолетен аутсайдер. То е естествено, впечатлява с демонстрацията на справяне със серия от много трудни предизвикателства.

Очевидно непълнолетният лишен от свобода Ф. Б. може да се развива и променя и да постига резултати, които удивляват. Въпросът е как тази активност и готовност за промяна могат да бъдат конструктивно използвани в пенитенциарното заведение, така че да не се стига до намерение и решение за реализацията на бягство. Нагласите за този тип престъпно деяние не се оформят за един ден, а са резултат на натрупвания на негативна мотивация и емоции поради преживяван систематичен дискомфорт, неудовлетвореност и постепенно нарастваща ожесточеност. На всички тези тенденции може да се реагира адекватно и затова има необходимото време и ресурси в пенитенциарните заведения, когато служителите поддържат пълноценен диалог с лишените от свобода и са мотивирани да изпълняват ежедневните си задължения по тяхното третиране и поддържането на сигурността. При тази атмосфера на работа в пенитенциарните заведения броят на самоактуализиращите се чрез бягства непълнолетни или пълнолетни лишени от свобода може да бъде намален. Всъщност и бягствата не са толкова много от местата за лишаване от свобода, но при това трябва да се отчита, че всяко едно от тях е тежко извънредно произшествие, което влияе по негативен начин на дейностите в тях и получава силен отрицателен отзвук в обществото.

Според Маслоу „... самоактуализиращият се индивид е способен да се слее със света, или с онова, което преди това е било „не-Аз“ (Стоева, 2010: 109). Бягството като акт на самоактуализация е противопоставяне на затворническия свят на връстниците и едновременно с това е интегриране в него чрез заемане на по-престижната ниша на героя беглец, който е направил своя опит в нечовешки условия, отхвърлил е аутсайдерския статут и е придобил качеството на своеобразен еталон за храброст, решителност и подражание. Той е създател на нова затворническа митология и традиция, която му осигурява престижно място, авторитет и положение в неформалните затворнически групи на непълнолетните и пълнолетните правонарушители.

„Самоактуализиращият се индивид признава избора и отговорността си, свързана с него, проявява по-голяма автономност ... към културните влияния“ (Стоева, 2010: 106), но при това не се социализира, а активно продължава да развива собствена си криминална кариера. Реализираният опит за бягство е важна крачка в този план.

Следователно самоактуализацията чрез бягство в контекста на пенитенциарното третиране не означава позитивна ресоциализация и корекция дори когато е преодолян аутсайдерският статут и е защитено личното пространство и достойнство на непълнолетния осъден. Всичко това може да бъде постигнато с цената на допълнителна криминализация, активно развитие на престъпната кариера и още по-пълна интеграция и идентификация в затворническата субкултура. Тези промени обаче не се случват неизбежно и фатално.

Самоактуализацията може да няма единствено криминални измерения, когато тя не се превръща в средство за преодоляване на аутсайдерския статут и третиране, а действително осигурява разгръщането на творческия и иновативен потенциал на индивида в спортните, трудовите и образователни активности, в общуването с връстниците. По такъв начин и при пенитенциарното третиране на непълнолетните осъдени самоактуализацията може да бъде стремеж към растеж, както са я определяли К. Голдщейн и К. Роджърс, да укрепва позитивната личностна идентичност на тийнейджъра и възможностите за конструктивното му самоутвърждаване.

Убеден съм, че организацията на пенитенциарното третиране в съответствие със съвременните европейски стандарти за третиране на непълнолетни правонарушители може да осигури развиването на конструктивната самоактуализация сред тях и да ограничи обогатяването на криминалните „рекорди на Гинес“ за извършените бягства от местата за лишаване от свобода.

-
- Гинът, Х. (1988). *Децата и ние*. София: Наука и изкуство.
 - Ильин, Е. (2012). *Психология риска*. СПб., Питер.
 - Маджаров, Е. (2016). *Пенитенциарна психология. Първа част*. София: Албатрос.
 - Маджаров, Е. (2021). *Пенитенциарна психология. Втора част*. Варна: ИЦ „Черноризец Храбър“.
 - Маслоу, Е. (2018). *Религии, ценности и върхови преживявания*. Пловдив: Хермес.
 - Стоева, Т. (2010). *Възгледът за Аза в хуманистичната екзистенциална психотерапия и консултиране*. Годишник на СУ „Св. Климент Охридски“. Философски факултет.
 - Фулър, А. (2012). *Трудните деца*. Пловдив: Хермес.
 - Юнсън, К. & Хендерсън, М. (1993). *Да преодолеем срамежливостта и самотността*. София: Наука и изкуство.

ДИНАМИКА НА ИНДИВИДУАЛНИТЕ ЦЕННОСТИ В КАРИЕРНОТО ОРИЕНТИРАНЕ ПРИ МЛАДЕЖИ

Доц. д-р Силвия Борисова

Институт по философия и социология на БАН

Темата, на която бих искала да обърна внимание с настоящото изложение, е свързана с професионалния ми опит и наблюденията ми в работата ми с млади хора на 17–23-годишна възраст през последните девет години. Този период бе наситен – и продължава да бъде, с интензивни комплексни кризисни предизвикателства от най-различно естество, от пандемията от COVID-19 и избухналите в Украйна и Близкия изток войни до икономически флуктации, вкл. инфла-

ция и рецесия; проблеми и предизвикателства в образованието, което следва да отговаря на специфичните умения и потребности на новото поколение; проблеми и предизвикателства в реализацията на пазара на труда за младите хора, току-що завършили своето средно или висше образование. Добави ли се към тези условия и експоненциалният прогрес в новите технологии, както и динамиката във виртуализирането и дигитализирането на културата, единствено бихме могли да се опитаме да си

представим какво е за младите хора, завършващи средното си образование, да си съставят картина за това как техните умения, таланти и интереси биха се валидирали, развили и утвърдили в кариера на дадено професионално поприще с оглед на така интензивните промени и резките обрати в социално-икономическите, политическите и научно-технологическите тенденции за развитие на близкото бъдеще.

Наблюденията ми се базират на работата ми като консултант по образователно, професионално, кариерно и личностно ориентиране към един от младежките информационно-консултантски центрове, МИКЦ „Възможности без граници“ (2014–2015 г.); като ментор към същата организация на доброволци по Европейския корпус за солидарност (European Solidarity Corps), до 2020 г. – Европейска доброволческа служба (European Voluntary Service), както и на стажанти по европейски програми; като преподавател на университетски курсове по естетика и философия на изкуството в бакалавърска степен, включително на бъдещи педагози по хуманитарните предмети в училищното образование; а през последните пет години и като преподавател по философия на спорта, етика и естетика, предимно на първокурсници в НСА „Васил Левски“ от специалностите „Спорт“ и „Педагогика“. През цялото това време, което описвам, си служа с неформални методи на обучение, включително в академична среда, и за мен е важно преди всичко останало да мога да

осъществя контакт на личностно равнище с младите хора, да си дам отговор какво мотивира всеки от тях, какво го задвижва, какво го прави щастлив и амбициран да преследва стремежите си. Това беше основа за процеса на консултантската ми работа както в младежкия информационно-консултантски център, така и на терен в гимназии в София, Варна, Велико Търново, Троян и други населени места из страната; но не е по-малко основа и за работа със студентите ми. Немалка част от тях са били или понастоящем са и треньори и възпитатели, извършват или им предстои да извършат своята педагогическа практика в училище, и с тях – веднъж в качеството им на младежи и втори път в качеството им на педагози и възпитатели на деца и младежи – е не просто препоръчително, но дори необходимо да отразим в дълбочина какво представляват: личностното развитие; успехът; професионалното развитие и съответно – успехът в професионалното развитие; стремежът към непрекъснато научаване на нови неща и развитие на личните умения, необходими от своя страна за позитивното кариерно развитие.

От позицията на този опит ми се иска да споделя какви промени наблюдавам в ценностните предпоставки на младежите в периода непосредствено преди и около навършване на пълнолетие, в началния период на т.нар. „възникваща зрелост“, при оформяне на първите по-конкретни представи и желания за кариерно развитие. И тези си наблюдения за последните години бих

искала да обвързва пряко с предизвикателствата, които пандемичната криза постави пред човешката психика, но и пред човешката телесност.

В консултантската си дейност по кариерно ориентиране използвах различни инструменти за определяне на личните качества, специфичните избори в конкретни ситуации и пр., за да се открият поне първи очертания на потенциалния път на развитие на младия човек в професионален план съобразно с потенциалния му път на развитие в личностен план. – Оттук съответно и обсъждахме заедно какво образование, какви курсове, изобщо какъв тип квалификация е целесъобразна за младежа; ще държа обаче фокус върху ценностната перспектива. Общата тенденция в представите на младите хора за кариерно развитие, с която се срещнах, като цяло беше ориентирана към по-гъвкавото управление на личното работно време и към възможността за творчество, които от своя страна са и необходимо условие изобщо за младите хора да имат възможност да се развиват позитивно; в повечето случаи едва след това идваше размерът на заплатата като приоритет за осигуряване на качество на живота. По-скоро единици (изсред стотици млади хора) бяха тези, при които личеше силното влияние – независимо дали преднамерено или въпрос на заобикаляща среда – на ценностните предпоставки на (обикновено по-възрастни) родители, при които се наблюдава онзи тренд от първото десетилетие на прехода за насочване на младия човек преди

всичко към по-доходоносна професия. Защото с първите години на застъпване на демокрацията, повечето читатели ще си припомнят сигурно болезнено ясно, настъпи рязко нуждата от обезпечаване на насъщния и подслона в условия на разтърсваща икономическа несигурност. А по отношение на кариерното развитие представата за по-доходоносна професия (адвокат, лекар, предприемач, banker, счетоводител) от своя страна се свързва преди всичко с икономическия аспект на кариерното развитие, без съвсем ясна сметка какво представлява специфично и съдържателно съответната професия.

От тези прости примери е видно как представата на младите хора за кариерно развитие е своеобразен лакмус за ценностната констелация на даден политико-икономически и културно-исторически период. Като при това при младите хора, които са по-рефлексивни и с по-голяма готовност и/или предразположеност на характера да взимат самостоятелни решения и да правят самостоятелни избори на базата на личния си опит (независимо дали е богат или все още не), в представата за кариерно развитие се наблюдава по-пряка връзка със съвременната ситуация на обществото и държавата в ценностен план; докато при младите хора, които все още са по-силно зависими от най-близкото си обкръжение (родители, семейство, но и приятели), се наблюдава по-пряка връзка с ценностните предпоставки на обкръжението им и по-слабо обособена индивидуална

ценностна система за сметка на упованието в ценностната система на външен авторитет или колектив.

Ето какви са наблюденията ми в контекста на изплуването на ценностни предпоставки при оформяне на представата за кариерно развитие у младите хора по време на пандемичната криза и съответно – на рестриктивните мерки за посещение на публични места, движение, работа, обучение и образование.

През първата година от пандемията, когато тези мерки в България бяха най-строги, се случи едно преобръщане – неизменно за всички – в ценностен план; едно пренареждане на ценностите откъм това кое е реален център на устояването ни в света. Излязоха на преден план по значимост ценностите на личността, на духа, за да дадат от своя страна така необходимия гласък за преразглеждане и на социалните ценности и същинския начин на общуване между хората. От своя страна, мерките за изолация и рестрикции върху движението при студентите в НСА дадоха за тях още по-дълбок отпечатък в преживяването разтърсване на устоите на сигурността, благоденствието, нормалния ритъм на живот – поради това, че беше прекъсната не само възможността за живо общуване и социален контакт в образователния процес, но и възможността за базисна физическа подготовка и кондиция, която е в основата на развитието и постиженията на спортистите.

След като вече беше написано и предадо всички си текущи курсови проекти за освобождаване от изпит по

философия на спорта, в същата тази първа година от пандемията и онлайн обучението едно момиче ме попита дали може да ми предаде – извън темите от конспекта – философско есе за човека. Есето носеше многозначителното заглавие под мотото на „първата лейди на програмирането“ Грейс Хопър – „Корабът е на безопасно място в пристанището, но той не е построен за това“:

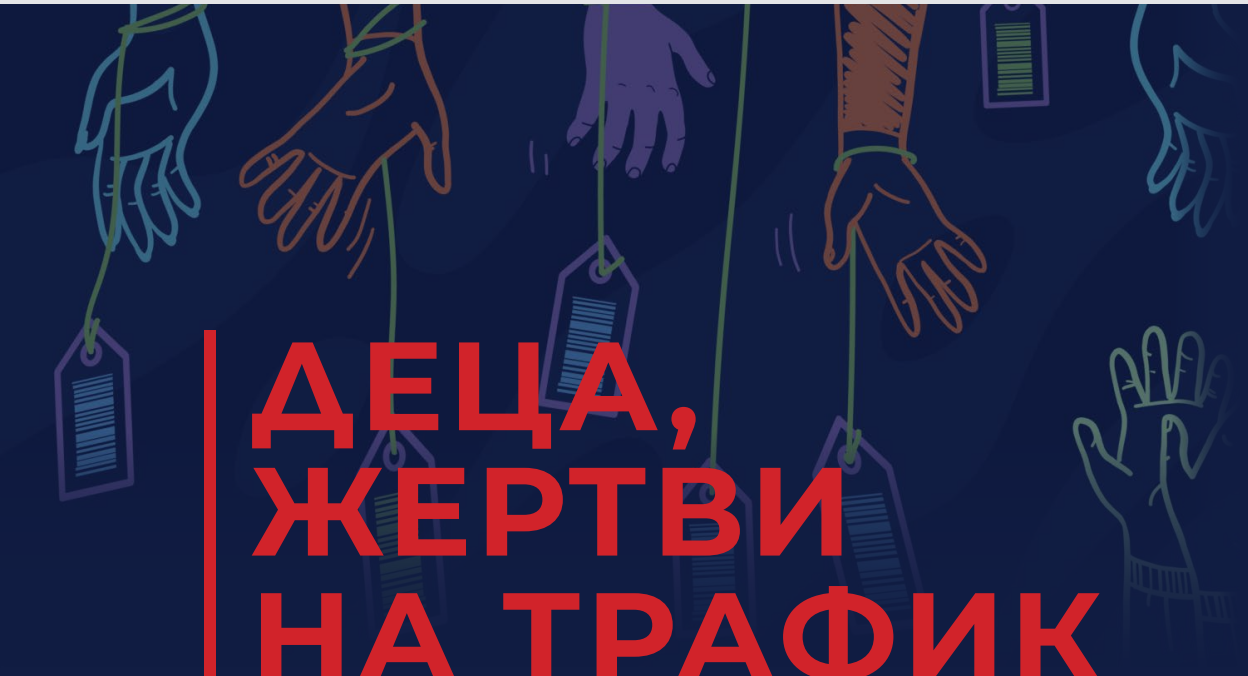
„Корабът, както и човекът, са създадени да съществуват чрез движението. Движението управлява света. (...) изборът е наш – дали да останем на безопасно в пристанището или да отплаваме в неизвестното (...) За това е създаден всеки кораб и всеки човек“ – това гласеше посланието на предаденото по лична инициатива есе.

Обръщането към личния ценностен компас, към упованието на първо място в себе си, за да си си център и за да устоиш в бурите, в бедите, в кризите, се оказа изключително важен урок за младите хора, едва навършващи пълнолетие или в неговите първи години. А студентите, които са и треньори и възпитатели, сами започнаха да споделят до какви методи и методики на обучение са стигнали сами, или дори нещо повече – са разработили, в името на това не просто да продължат работата си, но и да удържат и заздравят връзката си с децата, които обучават, както и за да им помогнат на свой ред сами да развият своя личен ценностен компас.

Съответно на това идеята за професионално и кариерно развитие сред младежите, с които работя по различ-

ни направления, започна в по-малка степен да зависи от това какви са социокултурните и политико-икономическите трендове – в полза на една истинска жажда за по-добро себепознание и личностно развитие, съчетано с активното участие в съграждането на общности. Разбира се, че при младите хора на 17–23-годишна възраст все още

е ярка склонността към идеализиране; но тези млади хора са и нашият лакмус на какво сме се надявали и как сме си представяли един качествено добър живот за себе си, хармониращ професионалния план с развитието на личността ни в една посока на постоянно себенадграждане, съчетано с полезност и грижа за другите.

ДЕЦА, ЖЕРТВИ НА ТРАФИК

Гергана Кюркчийска – прокурор

Целта на настоящата статия е да се подпомогнат служителите от дирекциите за закрила на детето, органите на МВР, възпитателите и обществеността в разпознаване и противодействие на престъплението „трафик на хора“, както и да се предложат мерки за изкореняването на това явление, датиращо от най-дълбока древност.

Деца са най-ценният ни ресурс.

(Хърбърт Хувър – 3, 1-ви президент на САЩ)

Ако спасението предстои да дойде, то може да дойде само от децата, защото те са създателите на човека.

(Мария Монтезори – лекар и педагог)

Настоящата разработка се основава на практическия опит на автора на статията в областта на „трафика на хора“, на официални данни от Докладите на ДАЗД и статии, като фокусът е насочен към децата, жертви на трафик.

Усилията на съответните институции следва да са насочени именно към **ДЕТЕТО**, тъй като поради своята уязвимост децата са едни от основните субекти на правото, които в най-голяма степен се нуждаят от наказателноправна защита, подкрепа и закрила. За съжаление, през годините се наблюдава неадекватна реакция от страна на държавните органи, а помощта и закрилата е прехвърлена основно към неправителствения сектор. Несъмнено **НЕПРАВИТЕЛСТВЕНИТЕ ОРГАНИЗАЦИИ** са неограничен помощник в обгрижване на жертвите на трафик, но съгласно чл. 1, ал. 2 от ЗЗД държавата е длъжна да защитава и гарантира основните права на детето, като му осигури свобода на възгледите и сигурност. Поради своята ограничена правосубектност децата сами не могат да упражняват правата си и да ги отстояват. Съгласно пар. 1, т. 11, б. „б“ от Закона за закрила на детето: „Дете в риск“ е дете: „което е жертва на злоупотреба, насилие, експлоатация и всякакво друго нехуманно или унизително отношение или наказание във или извън семейството му“. В реалността обаче много малко от случаите, в които децата са експлоатирани от своите родители и съответно се намират в особено уязвимо положение, стават достояние на съответните държавни органи. Съществен пропуск в нашето законодателство е липсата на легална дефиниция на лице в „уязвимо положение“. Нейното място е както в Закона за социално подпомагане, така и в Закона за закрила на детето. В международните актове обаче има легално определение на това широко използвано понятие, а именно в Директива 2011/36/ЕС, съгласно която: „Уязвимо положение“ означава положение, при което засегнатото лице няма действителна или приемлива алтернатива освен да понесе тази злоупотреба“.

Обект на настоящото проучване и анализ са отделни случаи на престъплението „трафик на хора“, от които пострадали лица са деца, тъй като през годините основният фокус на изследователската дейност е бил превенция на детската престъпност, но не и превенция на престъпленията, насочени спрямо правата на децата. Определението за „дете“ е заложено в чл. 1 от Конвенцията на ООН за правата на детето от 1989 г., чл. 2 от Закона за закрила на детето и § 1, т. 4 от Закона за борба с трафика на хора, които текстове гласят: „Дете е всяко човешко същество на възраст под 18 години“. Правното положение на детето, жертва на трафик, е сходно с това на робите, тъй като с това престъпление се засягат всички основни човешки права, заложени в Конституцията на Република България и в ЕКПЧОС. В чл. 7, б. „б“ от Конвенцията на ООН от 1956 г. относно премахването на робството, търговията с роби и институтите и обичаите, сходни с робството, е записано, че „... под „лице“ в „зависимо състояние се разбира лице, намиращо се в състояние или положение,

което се е създало в резултат на институтите или обичаите, упоменати в чл. 1 на Конвенцията“. С горещитирания международен договор се създават задължения за държавите, страни по него, да премахнат всички институти и обичаи, които се обхващат от определението „робство“. В Раздел I от горещитираната Конвенция са посочени институтите и обичаите, които са сходни с робството, като чл. 1, III. б. „г“ гласи: „Който и да е институт или обичай, по силата на който детето или юношата, по-млади от осемнадесет години, се предава от единия или от двамата родители или от неговия настойник на друго лице срещу възнаграждение или без такова с цел експлоатирането на това дете или юноша или неговия труд“. През годините се наблюдава една специфика на явлението „трафик на хора“ в България, а именно в не малка част от случаите родителите сами трафикират децата си с цел тяхната експлоатация, както и с користна цел. Този противоправен подход на набиране е специфичен за ромския етнос, поради което нашата държава следва да предприеме мерки за изкореняването на това явление. С оглед общите признаци между явленията „робство“ и „трафика на хора“, то основателно последното е определяно като съвременното робство. Несъмнено робите и жертвите на трафик си приличат по своята уязвимост и безпомощност, като тези групи са лишени от основните си права и са третираны не като човешки същества, а като вещи. Именно поради волята на държавите да осигурят правилното морално и физическо развитие на подрастващите, в Европейската конвенция за борба с трафика на хора децата се считат за жертви на трафик на хора независимо от средствата, които са използвани за тяхното набиране, транспортиране, прехвърляне, укриване или приемане с цел експлоатация, т.е. не се изисква спрямо децата да е упражнена някаква форма на принуда. Този законодателен подход е възприет не само от всички държави, които са страни по Конвенцията за борба с трафика на хора, но и в САЩ и др. държави, в които приоритет се отдава на противодействието на това престъпление

За нуждите на настоящата статия е направена справка в Доклада на ДАЗД, отразяващ данните за 2022 г. От същия е видно, че служителите от специализираната администрация са работили по 26 случая на „трафик на хора“, от които пострадали са 27 деца, като от тях 18 са момичета и 9 са момчета. В доклада не се съдържат данни за това колко от пострадалите са непълнолетни лица и колко са малолетни. От така публикуваните данни е видно, че децата, жертви на трафик, са използвани за развратни действия, трудова експлоатация и за просия. Страните, в които е осъществена експлоатацията им, са Великобритания, Швеция, Норвегия, Косово, Украйна, Австрия, Испания и Германия. В една част от случаите родителите са упълномощили други лица да преведат през границата на страната техните низходящи с цел децата да бъдат експлоатирани, а в останалите случаи родителите сами са превели своите деца в чужбина, за да ги изоставят или самите те да организират тяхната експлоатация. Официалните данни обаче не дават пълната картина на

престъпността, което се вижда от докладите на ГРЕТА и Департамента на САЩ. За статистиката остават скрити множеството случаи на експлоатирани деца от своите родители, поради което фокусът на държавата следва да е съсредоточен към предприемане на превантивни мерки, своевременно идентифициране на тези случаи, създаване на механизми за подкрепа и закрила на децата жертви, ограничаване възможността родителите отново да виктимизират своите низходящи. В чл. 159а, ал. 2, т. 1 от НК на Р България е предвидено по-тежко наказание за дееца, когато деянието е извършено спрямо лице, ненавършило осемнадесет години. В нашето законодателство обаче няма квалифициран състав, предвиждащ по-тежки наказания за дееца, когато деянието е извършено от родител, настойник или попечител на пострадалото от престъплението лице. Този български феномен – склоняване на родител чрез инкриминираните способности да изостави свое дете или да даде съгласие за осиновяването му, или даване на съгласие от бременна жена за продажба на детето ѝ преди неговото раждане, е инкриминиран в чл. 182а и чл. 182б от НК. Типичен ужасяващ случай на трафик на хора, при който идентифицираните жертви са деца с тежки физически увреждания и психически проблеми, е разследван от Централната служба за борба с трафика на хора във Франция. В хода на оперативно-издирвателните мероприятия е установено, че лица от ромски произход, живеещи в Северозападна България, са извели извън пределите на Р България своето малолетно дете, което е с увреждане на долен крайник, с цел да бъде използвано за просия на територията на Марсилия. Поради недъга си детето е било неспособно да се придвижва само, като същото е било държано в инвалидна количка, позиционирана на възлови места и най-вече в района на старото и на новото пристанище. Тъй като за кратък период от време авторите на деянието са успели да кумулират значителни парични средства, то у тях възникнала идеята за осиновяване на деца с увреждания с цел тяхната експлоатация. За постигане на користната си цел извършителите установяват контакти със социални работници в страната. По този начин и със съдействие на съответните служители авторите на деянието успяват да осиновят няколко деца от социални институции, а именно деца, които никой не желае да осинови, тъй като са неспособни сами да се грижат за себе си дори след своето пълнолетие. Тези особено уязвими лица са били изведени и експлоатирани в Марсилия, като в рамките на няколко години авторите на деянието са успели да придобият значителни парични средства от експлоатацията на децата с увреждания, съответно са закупили скъпи коли и имоти. Впоследствие тази идея се разраснала и се превърнала в „бизнес“ за целия род, тъй като противоправното явление не е било своевременно разкрито и пресечено. Наказателното производство е приключено във Франция. Наказателната репресия обаче е най-крайната мярка. Децата винаги са жертви на експлоатационната цел – държане в принудително подчинение, тъй като при нея се засягат всички основни/висши човешки права – правото на свобода

и сигурност, забраната на робство и принудителен труд, правото на зачитане на личния живот и човешкото достойнство. Съгласно чл. 3 от СК родителите осигуряват постоянен надзор по отношение на малолетното си дете и контрол спрямо поведението на непълнолетното дете. По данни в медиите (статия във „Vesti“, публикувана на 21 февруари 2017 г. с автор Надежда Неменски) само през 2016–2017 г. в Испания, Германия, Великобритания, Гърция, Швеция и Италия са установени 150 случая на осиновени български деца, които са използвани за просия. В докладите на международните организации е посочено, че най-много случаи са регистрирани в Гърция, където 40 български деца са използвани за просия, следвана от Испания – около 20 деца и Германия с около 15. От официалната статистика на Агенцията за закрила на детето е видно, че през 2015 г. са осиновени около 30 болни деца, които са изведени в чужбина и са използвани за просия. Описаната в статията схема е стара, но същата продължава да действа през годините и е актуална и днес, поради което е необходимо да се направят промени в процедурите по осиновяване и в контрола. Същественото е, че липсата на правосубектност на децата или ограничената такава, както и недостатъчният контрол при осиновяването благоприятстват тяхната виктимизация. Мерките, които следва да се предприемат от страна на държавата, следва основно да са превантивни, но и да се завиши наказателната репресия, за да се постигне в пълен обем генералната и индивидуалната превенция. Усилия следва да се положат по посока работа върху физическото и психосоциалното възстановяване на децата, пострадали от експлоатация, и към намиране на трайно решение за осиновените деца, които са станали жертва на трафик. В тази насока в международните актове са препоръчани и съответните мерки, като напр. достъп до образование, който би довел до интегриране на пострадалото дете в обществото и до едно по-осъзнато поведение. В нашето законодателство – в ЗБГХ, в Закона за закрила на детето и в ЗМВР са уредени процедурите за осигуряване на полицейска закрила и настаняване на децата в институции, за да бъдат предпазени от тяхното вторично или повторно виктимизиране. Обикновено продължителността на престоя на децата в институции се предопределя от продължителността на наказателното производство, а не се съобразява с навършването на пълнолетие. Така децата се поставят в риск от повторна виктимизация. В (38) от Директива 2012/29/ЕС на ЕП и на Съвета от 25.10.2012 година е предвидено задължение за държавите да синхронизират своето законодателство и да осигурят специализирана и правна защита на лицата, които са изложени на особено висок риск от увреждане. Мерките, които се препоръчват в международните актове и вътрешното законодателство, не следва да останат на хартия, както и да се установи система на контрол върху изпълнението, защото увреждането на детето винаги води след себе си изключително тежки последици за неговото физическо и психическо развитие.

В моята практика не малко са случаите, в които децата са подложени на сексу-

ална експлоатация. В Директива 2011/36/ЕС, която е частично транспонирана в Закона за борба с трафика на хора, е дадена дефиниция на „сексуална експлоатация“, а именно: „Всеки реален случай или опит за злоупотреба от сексуален характер с лице в уязвима позиция, или на различно ниво на власт и доверие, с цел включително, но не и само парична, социална или политическа изгода от сексуалната експлоатация на лицето“. Спорно е в практиката дали децата могат да бъдат жертви на сексуална експлоатация и ако да, от каква възраст, или децата винаги са жертви на експлоатация с цел държане в принудително подчинение. С оглед половото съзряване на децата и като взех предвид Раздел VIII „Разврат“ от НК на Р България, намирам, че при децата експлоатационната цел ще бъде използване за развратни действия, независимо от съгласието им, ако имат навършена 14-годишна възраст. Спрямо малолетните лица обаче всяка експлоатация, имаща сексуален характер, ще бъде с цел държане в принудително подчинение.

С оглед данните, отразени в докладите на международните институции, извършващи мониторинг над престъплението „трафик на хора“, в световен мащаб се забелязва увеличение на случаите, в които децата биват използвани за „детска порнография“. **С оглед на това, че проституцията е форма на робство, несъвместима с човешкото достойнство и основните права на човека**, са създадени нови правни инструменти за борба с явлението. В тази връзка на 13 декември 2011 г. е приета **ДИРЕКТИВА 2011/92/ЕС НА ЕВРОПЕЙСКИЯ ПАРЛАМЕНТ И НА СЪВЕТА относно борбата със сексуалното насилие и със сексуалната експлоатация на деца, както и с детската порнография**. Изготвянето на Директивата се е наложило от отчетените данни за засилване случаите на сексуална експлоатация през последните години. В международния акт е дадена легална дефиниция на „детска порнография“, която гласи: „детска порнография“ означава използването на дете за сексуални действия, при което се дават или обещават пари или друга форма на възнаграждение или отплата в замяна на участието на детето в сексуални действия, без значение дали това плащане, обещание или отплата са насочени към детето или към трето лице“. Самото предложение за изготвяне на резолюция от страна на Европейския парламент е мотивирано по следния начин:

- преобладаващата част от проституиращите лица произлизат от групи в уязвимо положение. В Резолюцията на ЕП относно сексуалната експлоатация и проституцията и тяхното отражение върху половете, изрично е посочено, че „... детската проституция не може никога да бъде доброволна, тъй като децата нямат умствен капацитет, за да дадат „съгласие“ за проституиране“.

- Сексуалното насилие и сексуалната експлоатация на деца, включително детската порнография, представляват сериозно нарушение на основните права, и по специално на правата на децата за закрила и грижи, необходими за тяхното благоденствие, както е предвидено в Конвенцията на Организацията на обединени-

те нации за правата на детето от 1989 година и в Хартата на основните права на Европейския съюз. Именно с Директивата от 2011 г. е даден приоритет на борбата срещу сексуалното насилие и сексуалната експлоатация на децата, както и срещу детската порнография и съответно са уеднаквени критериите за криминализиране на най-тежките форми на сексуално насилие и сексуална експлоатация на деца, за разширяване обхвата на националната компетентност и за осигуряване на определена минимална степен на помощ на жертвите. В тази насока се препоръчва провеждането на обучение на специализираните органи, което да акцентира върху правата на пострадалите лица от сексуално насилие с фокус върху децата. Характерен признак при трафикиране на деца от техните сродници с цел тяхната експлоатация е, че извършителите поставят на първо място извличането на парични средства на всяка цена и не се интересуват от човешките права, от ценностите, от морала, поради което следва държавата да засили усилията си в образование на ромския етнос, в изграждането на нова ценностна система и съответно да изработи комплекс от мерки за противодействие, както и да засили контрола върху тяхното изпълнение. В Рамково решение 2009/948/ПВР на Съвета от 30 ноември 2009 година и в чл. 34 от Конвенцията на ООН за правата на детето държавите, които са страна по Конвенцията, следва да се водят от принципа, че: „Спрямо тежките форми на сексуално насилие и сексуална експлоатация на деца, следва да се прилагат ефективни, пропорционални и възпиращи наказания“. Това се отнася по-специално до различни форми на сексуално насилие и сексуална експлоатация на деца, които са улеснени от използването на информационните и комуникационните технологии. В този аспект в чл. 3 от Директива 2011/92/ЕС на ЕП и на Съвета са създадени критерии спрямо държавите за въвеждане на минимални наказания спрямо тежките форми на сексуално насилие и сексуална експлоатация на деца. Въз основа на горесцитираните Директиви от 2011 година са направени съответните изменения и в НПК, по-съществените от които са залегнали в ДВ, бр. 63 от 4 август 2017 г., в сила от 5 ноември 2017 г.

На следващо място е необходимо да се отбележи, че в чл. 19 от Директива 2011/92/ЕС са въведени задължения за държавите членки да оказват помощ и подкрепа за жертвите. В т. 3 е записано, че държавите членки следва да гарантират, че ще бъде изготвена индивидуална оценка на особените обстоятелства на всяко отделно дете, което е жертва на сексуално насилие, като се отчитат надлежното мнение, нуждите и опасенията на детето. С по-горе цитираната Директива е въведено задължение и за държавите членки да оказват дългосрочна и краткосрочна помощ на децата, които са жертви на сексуална експлоатация или сексуално насилие и да се отделя особено внимание на тях. Продължителността на тези мерки обаче не следва да бъде нормативно определена и ограничена, а да е съобразена с физическото и психологическото възстановяване на детето – жертва на посегателство.

С оглед преустановяване случаите на трафикиране на деца препоръчвам отговорните държавни институции да предприемат следните мерки:

1. Да се предприемат законодателни инициативи за транспониране в пълен обем на международните актове, по които Република България е страна, както и да се увеличат наказанията при използването на деца за създаване на порнографски материали.
2. Да се изготви Споразумение между всички институции, които по силата на закона имат задължения и правомощия да работят по противодействие на трафика на хора, като се разпишат ясни процедури за взаимодействие при постъпване на сигнали за деца, жертви на трафик на хора, както и държавата да осигури съответното финансиране.
3. Да се водят обучения на служителите от отделите „Закрила на детето“ при съответните дирекции „Социално подпомагане“, на органите на МВР и на здравните медиатори по идентифициране на жертвите на трафик.
4. От особена важност е да се проследят всички деца, които не посещават учебни занятия, като съгласно Закона за предучилищното и училищното образование обучението на децата е задължително до навършване на 16-годишна възраст. За целта следва инспекторатите по образованието и инспекторите при „Детска педагогическа стая“ да извършват периодични проверки за стриктното водене на съответните регистри. При установяване на случаи, в които децата, подлежащи на задължително обучение, престават да посещават учебните занятия и биват изведени в чужбина за продължителен период от време, незабавно органите на МВР да извършват проверки къде се намират децата, от кого са били придружени, какви са целите на тяхното пребиваване, както и да се изиска информация дали се обучават в чужбина и дали са налице признаци за тяхната експлоатация.
5. На подрастващите да се водят разяснения за правата им по Закона за закрила на детето и да се предоставят телефони за връзка с националните линии за подаване на сигнали.
6. От НКБТХ, съвместно с прокуратурата, да продължат практиката по водене на разяснителни кампании в училищата, за да се научат подрастващите как да се предпазят от въвлечането им в трафик.
7. В случаите, когато в училищата се появят обяви, в които се предлага работа на

непълнолетни лица в чужбина през летния период, директорите на училищата следва да им се вмени в задължение да сигнализират МВР с оглед извършване на проверки относно предмета на дейност на фирмата, която търси да наеме деца, да се провери дали полагането на труд от непълнолетни лица, навършили 16 години, но ненавършили 18 години, е позволено от законодателството на съответната държава, в която следва да се изпълнява трудовата престация, както и да се направи оценка на условията на труд.

8. Във всички случаи, когато се установи, че родителите не действат в интерес на децата, незабавно да се сигнализират прокуратурата и органите на МВР, както и да се предприемат незабавни мерки от страна на органите при ДАЗД за извеждане на жертвите на трафик от средата, която е благоприятствала тяхното експлоатиране.

С оглед наблюдаваните през годините предпочитания от страна на трафикантите в използването на ненасилствени способности за набирането на деца с цел тяхната експлоатация, се очаква все по-малко да срещаме случаи, в които децата сами да разпознават явлението и да подават сигнали. През последните години се забелязва драстично увеличение на случаи на злоупотреба с наркотични вещества от страна на подрастващите и снижаване на възрастта, в която започва тяхната консумация, при недостатъчен контрол от страна на родителите, пристрастяването към социалните мрежи и електронни игри, поради което прогнозите са, че ще се увеличат случаите, в които жертвите на трафик ще бъдат набирани чрез използване на техните зависимости, които ги правят все по-уязвими, а разкриването и доказването на престъплението ще бъде все по-трудно. С оглед повсеместната дигитализация се очаква набирането на жертвите на трафика да става чрез социалните мрежи. За противодействието на този род престъпления е необходимо да се засили родителският контрол върху достъпа на децата до социалните мрежи и върху техните контакти. Държавата чрез органите на МВР следва да контролира и да блокира сайтове, съдържащи порнографско съдържание или разпространяващи съмнителни обяви за работа.

В заключение следва да се отбележи, че просперитетът на едно общество зависи от неговите подрастващи, а задължение на правовата държава е да предприеме съответните мерки, за да осигури тяхното правилно развитие.

ГЛОБАЛНИ МОДЕЛИ ЗА ПРОТИВОДЕЙСТВИЕ НА ТРАФИКА НА ХОРА

Любка Костадинова - докторант

Югозападен университет „Неофит Рилски“, Катедра „Социология“, Философски фак.

Резюме: Изследването на престъплението трафик на хора е сложен и многоаспектен процес. Осъществяването на трафика на хора в глобален план застрашава безопасността и здравето на общностите, сигурността на границите, икономическата устойчивост и върховенството на закона. Засяга непропорционално тежко най-уязвимите и слабо застъпени членове на обществата. Целта на настоящия доклад е да разгледа глобалната парадигма за противодействие на трафика на хора, базирайки се на обзорен преглед на документи и данни на национално, европейско и международно равнище. Създаването на политики, основаващи се на глобалните парадигми и надграждане на процесите на мултилатерализъм са ключовият модел за противодействие и ограничаване на тази престъпна дейност във всичките ѝ форми.

Ключови думи: трафик на хора, глобални модели за противодействие, дефиниране на престъплението.

Трафикът на хора е силно интегриран и застъпен в съвременните общества и икономически системи. Машабите, с които се разраства и разпространява тази престъпна дейност, са непропорционални на

броя на идентифицираните пострадали лица. Ежедневно в глобален мащаб хора от всякакви възрасти стават жертва на различни експлоатационни практики, свързани с трафика на хора. Осъществяван от организирани престъпни групи,

осигурява големи печалби за извършителите и причинява огромна човешка, социална и икономическа загуба. Значителен брой от жертвите остават незабелязани поради спецификата на противозаконната дейност и не се включват в официалните статистически данни.

Трафикът на хора представлява тежко нарушение на основните човешки права, забранен е съгласно член 5 от Хартата на основните права на ЕС и е считан за сериозна форма на организирана престъпност съгласно член 83 от Договора за функциониране на Европейския съюз.

От международна гледна точка трафикът на хора има сравнително дълга правна и политическа история, която го отличава от много съвременни международноправни въпроси. Първопричините за престъплението са многообразни. Охарактеризира се като сложно явление, което често се определя и се влияе от социални, икономически, културни и други фактори. Много от тези фактори са специфични за отделните форми на трафик и за държавите, в които той се осъществява. Съществуват обаче и фактори, които обикновено са общи или се срещат в широк спектър от региони, модели или случаи. По своята същност съвременното робство се разглежда като проблем, свързан с правата на човека много преди да започне да се разглежда като проблем на организираната престъпност или на нелегалната миграция. Сериозно предизвикателство е подробното и дълбочинно разглеждане на всички фактори, описани в лите-

ратурата.

Първата глобална стъпка в дефинирането и противодействието на трафика на хора е предприета от Организацията на обединените нации (ООН) през 2000 г. с Конвенцията на ООН срещу транснационалната организирана престъпност, допълвана от три протокола – Протокол от Палермо, Протокол срещу контрабандата на мигранти по суша, море и въздух (Протокол срещу контрабандата) и Протокол срещу незаконното производство и трафик на огнестрелни оръжия, техни части и компоненти и боеприпаси (Протокол за огнестрелните оръжия). През 2004 г. Кофи Анан, в качеството си на Генерален секретар на ООН, определя подписването на Конвенцията като акт, с който международната общност чрез политическа воля демонстрира глобален отговор на глобалното предизвикателство на организираната престъпност.

Първата международно приета дефиниция за трафик на хора е формулирана в чл. 3, буква (а) от Протокола от Палермо, в който се посочва, че „Трафик на хора означава набирането, транспортирането, прехвърлянето, укриването или приемането на хора чрез заплаха или използване на сила или други форми на принуда, отвлечане, измама, заблуда, злоупотреба с власт или с уязвимо положение, или чрез даване или получаване на плащания или облаги, за да се постигне съгласието на лице, което има контрол върху друго лице, с цел експлоатация. Експлоатацията включва като минимум експлоати-

ране на проституцията на други лица или други форми на сексуална експлоатация, принудителен труд или услуги, робство или практики, подобни на робството, принудително подчинение или отнемане на телесни органи“. Буква (б) гласи че „съгласието на дадена жертва на трафик на хора относно намерението за експлоатация, изложена в точка (а) на този член, се счита за невалидно в случай, че са използвани някои от средствата, изброени в точка (а)“. Буква (в) акцентира върху това, че „набирането, транспортирането, прехвърлянето, укриването или приемането на деца за целите на експлоатацията следва да се счита за вид „трафик на хора“ дори и ако това не включва нито едно от средствата, изброени в точка (а) на този член“.

Приемането на Протокола от Палермо е решаващ фактор за признаването на трафика на хора като значим проблем от страна на държавите и ратифицирането му предизвиква законодателни инициативи, изготвянето и прилагането на закони за борба с трафика на хора от държавите – членки на ООН. Според Службата на ООН по наркотиците и престъпността (СНПООН) проучванията на географските маршрути на трафика в световен мащаб ясно показват, че трафикът се извършва от райони с бедност и политическа нестабилност към по-богати и икономически стабилни части на света.

В отговор на глобалните предизвикателства, стимулиращи развитието на трафика на хора през последните две

десетилетия, световната общност създава стратегическите модели за противодействие на престъплението – „3Р“, „4Р“ и „5Р“.

Парадигмата „3Р“ (prosecution, protection, prevention), наказателно преследване на извършителите, закрила на жертвите и превенция на престъпната дейност, служи като международна рамка за изграждане на политики за противодействие, като се използват дипломатически, икономически, политически, правни и културни инструменти за утвърждаването ѝ в световен мащаб. Степента на изпълнение на политиките се оценява във всяка държава с публикуването на ежегодни доклади от страна на Държавния департамент на САЩ. Цялостната концепция отразява изграждането на по-задълбочено разбиране и анализиране на съвременното робство и създаване на по-ефективни политически подходи за противодействие. От 1998 до 2011 г. правителството на САЩ препоръчва структурата на парадигмата „3Р“ в следната последователност – наказателно преследване, защита на пострадалите лица и превенция, като се поставя силен акцент върху наказателно преследване. През 2011 г. последователността се променя и акцентът се поставя върху превенцията. Тази промяна е едва доловима, но съществена.

Превенцията дефинитивно се фокусира върху реализиране на действия с изпреварващ характер, преди да настъпи осъществяването на която и да е от формите на трафик, посочени в Про-

токола на ООН. Тя заема важна част в разработването и прилагането на политиките за противодействие на престъплението. Държавата играе важна роля в създаването на социално-икономически политики за адресиране на структурните и системните причини за трафика, като продължаващият процес на набиране на хора изисква въвеждането на целенасочени стратегии за интервенция на индивидите и общностите в риск. Съответно в рамките на стратегиите за превенция се въвеждат мерки, които са насочени към източника на проблема. Неправителствените организации – от организации, базирани в общността, до международни такива, финансирани от различни донори, са част от разработването и прилагането на превантивни стратегии, особено на теренно ниво. Дейностите по превенция са ключов елемент от глобалното усилие за мониторинг и борба с трафика на хора. Обикновено усилията се съсредоточават върху кампании за повишаване на обществената осведоменост, които информират и образоват общностите в страните на произход и в страните на крайна дестинация за рисковете от въвлечане в трафик на хора. Ефективната превенция включва интердисциплинарен подход, базиран на основни фактори, относими към подобряване на законодателството, прилагане на мерки, които се отнасят до значителни уязвимости, засилване на партньорствата между правоприлагащите, правителствените и неправителствените организации за постигане на взаимодействие,

както и координация и ефективна комуникация. Категоричното правоприлагане, подобряването на процеса за докладване на престъплението и справянето с първопричините за това глобално престъпление чрез мониторинг на веригите за доставка на продукти и намаляване на търсенето на сексуални услуги с търговска цел са съществена част от процеса на противодействие. Извършването на диагностичен анализ на годишните институционални доклади относно постигнатите резултати в контекста на трафика на хора би било добавена стойност за постигане на ефективен подход. Превенцията на трафика на хора е тясно свързана с мерките за защита на жертвите и наказателното преследване. Постигането на резултатност в наказателното преследване и практиките за защита са от съществено значение за гарантиране на по-силни политики за превенция, които биха могли да контролират и ограничат трафика на хора.

Важен аспект от превенцията на трафика на хора е работата с маргинализирани групи. Усилията за противодействие на трафика на хора е необходимо да бъдат в пряка корелационна връзка с усилията за преодоляване на неравнопоставеността на маргинализираните групи в дългосрочен план. Тези общности често се сблъскват с частично припокриващи се социални и икономически неравенства, а отделните лица са обект на редица форми на злоупотреба едновременно.

Различни професионалисти от со-

циалната, медицинската, изследователската, образователната и други сфери работят с ромска общност, сблъсквайки се със съпътстващите предизвикателства. Ромите продължават да бъдат непознати за обществото ни в контекста на историческото развитие, културните идентичности и традиционните практики. Съществено предизвикателство при планирането и реализирането на политики за превенция в ромска общност се явява обстоятелството, че ромите са в изключително висока степен нехомогенна етническа общност с множество групи и подгрупи, всяка със своя отделна специфика, обичаи, вероизповедание и идентичност. Точният брой на ромите в България, и не само, е трудно да бъде установен поради факта, че много от тях предпочитат да се самоопределят като турци, българи, власи и др. Една от причините за нежеланието на част от ромите да се самоопределят като роми се дължи на стереотипния негативен образ, който е изграждан през дълъг период от време. Оттук произтича и предизвикателството за реализиране на конкретни дейности и задълбочена работа във и със общността.

Средите на социалните малцинства, по-точно на хората с ромски произход, се характеризират с висока степен на уязвимост, доколкото тази социална група акумулира множество рискови фактори и характеристики.

Както беше споменато, един от аспектите на уязвимост, използван от трафикантите на хора, е принадлежността към определена етническа група. Спо-

ред доклад, публикуван през 2014 г., вследствие на проведено първично изследване за трафика на хора за принудителна престъпна дейност и просия в Европа се констатира, че трафикът на хора с цел принудителна престъпна дейност е явление, което придобива все по-голям мащаб в Европейския съюз. Възрастни и деца стават жертва на трафик и под принуда извършват престъпления като отглеждане на канабис, извършване на кражби, злоупотреби със социални обезщетения и помощи или осъществяване на принуда за просия. В отговор на разпространението на това явление в Директива 2011/36/ЕС се разширява дефиницията за трафик на хора, като се включва и трафик с цел принудителна престъпна дейност и просия. Независимо от това този вид експлоатация остава недостатъчно изследван и слабо познат, като докладваните случаи са оскъдни и някои от жертвите се квалифицират като извършители на престъпление. Липсата на устойчиви национални и международни системи за събиране и анализиране на данни са още едно предизвикателство, което не позволява осигуряването на ясна и пълна картина на престъплението. Съществуват доклади и проучвания, които извеждат на преден план факта, че лицата, жертви на трафик, се експлоатират в широк спектър престъпни дейности като сключване на фиктивни и принудителни бракове, незаконно осиновяване и др. Конкретната форма на експлоатация варира в отделните страни в зависимост от социалната и

правната юрисдикция. Трафикантите адаптират дейността си към променящите се условия за живот и развитието на глобализираните общества, което е и причина тенденциите при трафика на хора да се изменят с времето. Според гореспоменатия доклад лицата от ромски произход са особено уязвими от въвлечане в трафик с цел улична престъпност и просия. Въпреки че според изследването не се откриват съществени разлики между общите фактори, предизвикващи уязвимост, и факторите за уязвимост сред ромските общности, техният дял в броя на жертвите на трафик на хора е непропорционално висок поради факторите за уязвимостта, които значително се утежняват от наличието на дискриминационни фактори, на които са подложени в държавите на местоживеене. С други думи, не може да се твърди, че трафикът на хора е „културна практика“ на ромите.

Изследване, проведено от Европейски център за правата на ромите и хората в нужда през 2011 г., установява, че ромите са силно уязвими от въвлечане в трафик поради структурните форми на етническа и полова дискриминация, бедност и социално изключване, израствайки извън семейната среда, които водят до ниски образователни нива, високи нива на безработица, домашно насилие, засягащо предимно жени и деца, злоупотреба с наркотици, лихварство. Някои от тези фактори засягат непропорционално децата и младежите. Съчастието на членовете на семействата в организирането на трафика на хора от

ромски произход е очевиден, като ситуацията е идентична с тази в други общности по света.

Съвременното робство е антитеза на социалната справедливост и устойчивото развитие. Глобалните оценки за 2021 г. (The 2021 Global Estimates) сочат, че всеки ден 50 милиона души биват принуждавани да работят против волята си или да сключват брак по принуда. Това означава, че почти всеки един от 150 души в света е жертва на трафик. Приблизителните оценки сочат също, че съвременното робство не е преходно – въвлечането в принудителен труд може да продължи с години, а принудителният брак се определя като действие, което има дългосрочни последици за живота на пострадалите лица.

През 2018, 2019 и 2020 г. Националната комисия за борба с трафика на хора отчита ръст на трафика на български граждани с цел организирана просия, главно на мъже, към държави в Западна Европа, особено Франция и Швеция. Това не рядко са лица от малцинствените групи, лица с увреждания, както и бездомни лица, без подкрепяща семейна среда, в тежко материално състояние. През 2020 г. се запазва тенденцията за повишаване на броя мъже, жени и деца, станали обект на трафик с цел принудителен труд, особено към чужди държави, предимно в сфери като селското стопанство, строителството и сферата на услугите, както и с цел принудителна просия и извършването на криминални дейности. Трафикът на хора с цел просия е насочен към за-

падноевропейски държави с по-висок жизнен стандарт, като потърпевшите са заставени да просят против волята си. След като бъдат транспортирани до дестинацията, пострадалите биват склонявани към извършване на просия, като преди това са били примамени с обещания за бърза печалба, като им се обещава, че няма да имат никакви разходи за пътувания, наем за квартири, храна и други разходи.

Все повече специалисти акцентират и върху други трудни за идентифициране форми на трафик, включително сходни на трафика на хора престъпления, които преминават или има възможност да преминат в трафик и експлоатация (например сключването на фиктивни или ранни бракове).

По отношение на наблюдаваните тенденции в престъпността, свързани с трафика на бременни жени с цел продажба на новородените им, за посочения период се осъществява преимуществено с крайна дестинация Р Гърция, като пикът на този вид престъпна дейност е в периода 2008 – 2014 г.

През 2018 г. трафикът на бременни жени в Бургас и региона засяга и непълнолетни лица, като е регистриран случай и на малолетни момичета (14 г.) в кварталите с преобладаващо ромско население. Налага се тенденцията набирането на жени в напреднала бременност да се осъществява от района на ромските махали в гр. Варна, с. Каменар, гр. Провадия, гр. Сливен. Лицата, склонни да продадат децата си, са с ниска степен на интелектуално

развитие, неграмотни, с повече от пет деца, задоволяващи битовите си нужди с просия и извършването на кражби. Получените пари се използват за посрещане на битови нужди.

Организаторите са основно от региона на гр. Бургас, гр. Камено и гр. Карнобат, област Бургас. Същите са засищани да набират бременни жени в села и ромски квартали в областите Бургас, Сливен, Ямбол, Хасково и Стара Загора. Набирането става чрез директно предлагане на определена сума за това бременна жена да замине с тях в Гърция и да подпише необходимите документи за осиновяване на детето от трети лица, за което ще получи определена сума. Заплащаните суми варират в голям диапазон – от 2000 евро до 20 000 евро. Много често уговорките не се спазват от трафикантите, обещаните суми не се заплащат на родилките, като това е и един от мотивите на пострадалите да свидетелстват пред разследващите органи. Извършването на този вид престъпна дейност се осъществява по следния начин: бременните жени се набират на територията на Р България, като след получаване на съгласието им се транспортират до различни градове в Р Гърция, където се изчаква раждането на бебето. След като детето се роди в болнично заведение, се предприемат съдебни процедури, при които майката се отказва от попечителството върху новороденото и дава съгласието си същото да бъде осиновено от гръцки граждани. По правило организаторите на този вид престъпления имат добри

контакти с гръцки граждани, които намират желани да осиновят деца, както и с гръцки адвокати, които придвижват процедурата.

Броят на потърпевшите, свидетелствали в съда, всяка година е между 60 и 100 души, но поради зависимости и страх много от пострадалите жени отказват да сътрудничат на разследващите органи или отказват да участват като свидетели в процеса на наказателното производство.

Като се вземе предвид гореказаното, изводите, които биха могли да бъдат изведени, насочват вниманието към предприемане на стратегическо планиране на целенасочен, аналитичен и пълноценен превантивен подход сред общността по линия на противодействие на престъплението трафик на хора във всичките му експлоатационни форми. За тази цел е важно освен ежегодните информационно-превенционни кампании да се осъществяват и дейности, свързващи местните общности и училищата чрез форми от типа „родителски клуб“ и дейности, свързани с културата и традицията на местната общност, като целта е да се изгради доверие. Едва след това да се интегрират целенасочени превантивни дейности като част от цялостен превенционен процес и ориентиран към децата и младите хора подход за справяне с формите на експлоатация и ранната преидентификация на лица, жертви на трафик. В допълнение на това регулярно провеждане на приспособени към общността форми на дебати и срещи с институции

– полиция, местна власт, прокуратура, представители на дирекции „Бюро по труда“, на които да се правят разяснения относно рисковете от предприемане на нелегална миграция, нерегламентирана трудова заетост, тенденции при трафика на хора и високата опасност от въвлечане при проява на рисково поведение, като се преодолява вменяване на вина или заплахата. По този начин в общността ще бъде осъзнато, че трафикът на хора е обществен проблем и докладването на случаи не би довело до загуба на доверие сред общността, срам или опасност от наказателна отговорност, а напротив, изграждане на по-сигурна среда за живот.

През последните години светът преживява множество кризи със значителни хуманитарни последици. Освен въоръжените конфликти, тероризма, природните бедствия, предизвикани вследствие на изменението на климата, пандемията от COVID-19 и други извънредни ситуации, както и нарастващата икономическа несигурност, изострят съществуващата уязвимост на хората и общностите в глобален план, като същевременно създават нови рискове и намаляват възможностите за преживяване. Уязвимостта се засилва още повече при наличие на взаимовръзки и съществуването на няколко кризи едновременно, които създават идеална среда за развитие на престъпните дейности. Освен това все по-честата употреба на нови технологии, включително по време на кризи, разширява географския обхват, като помага на трафикан-

тите да действат през границите и на няколко места едновременно.

Генералният секретар на Организацията за сигурност и сътрудничество в Европа (ОССЕ) Хелга Мария Шмид подчертава необходимостта от мултилатерализъм при наличието на глобални предизвикателства като трафика на хора, който подкопава върховенството на закона на държавите и предизвиква

огромни финансови разходи. Целенасоченият институционален ангажимент изисква разработването на законодателни и целенасочени стратегически разпоредби, отразяващи актуалните тенденции и аспекти в тази област, приоритетно прецизиране и разпределяне на ресурси за изпълнението на функциите и задълженията в контекста на противодействието на престъплението.

• Национална комисия за борба с трафика на хора, Годишен отчет 2020 г. по изпълнение на Националната програма за предотвратяване и противодействие на трафика на хора и закрила на жертвите.

• Национална комисия за борба с трафика на хора, Годишен отчет 2019 г. по изпълнение на Националната програма за предотвратяване и противодействие на трафика на хора и закрила на жертвите.

• Национална комисия за борба с трафика на хора, Годишен отчет 2018 г. по изпълнение на Националната програма за предотвратяване и противодействие на трафика на хора и закрила на жертвите.

• Държавен вестник, 2005, Протокол срещу незаконното производство и трафик на огнестрелни оръжия, техни части и компоненти и боеприпаси, обн. ДВ, бр. 98 от 6 декември 2005 г.

• Официален вестник на Европейския съюз, 2016, Харта на основните права на Европейския съюз, (2016/C 202/02), 7.6.2016 г. С 202/394.

• Официален вестник на Европейския съюз, Консолидиран текст на Договора за функционирането на Европейския съюз, С 326/80-81.

• Протокол срещу незаконния трафик на мигранти по суша, море и въздух, допълващ Конвенцията на ООН срещу транснационалната организирана престъпност, 2000, ООН.

• European Roma Rights Centre and People in Need, March, 2011, *Breaking the Silence, Trafficking in Romani Communities*.

• Hillary Rodham Clinton, *Partnering Against Trafficking*, The Washington Post June 17, 2009, available at: <https://2009-2017.state.gov/secretary/20092013clinton/rm/2009a/06/125009.htm>

• International Labour Organization (ILO), *Walk Free, and International Organization for Migration (IOM) 2022, Global Estimates of Modern Slavery, Forced Labour and Forced Marriage*, p. 1-3.

• Laura Thompson Deputy Director General International Organization for Migration, *Protection of Migrants' Rights and State Sovereignty*, available at: https://www.iom.int/sites/g/files/tmzbd1486/files/201807/DDGs_commentary_Protection_of_Migrants.pdf

• Parrenas, Rachel Salazar. 2011. "How the Left is Losing the War on Trafficking." *Open Democracy*, <http://www.opendemocracy.net>

• Parrenas, Rachel Salazar. 2008. *The Force of Domesticity*. New York University Press Wolken, Cynthia. 2006. "Feminist Legal Theory and Human Trafficking in the United States: Towards a New Framework." *U. Md. L.J. Race, Religion, Gender & Class* 6: 407-437.

• Protocol to Prevent, Suppress and Punish Trafficking in Persons Especially Women and Children, supplementing the United Nations Convention against Transnational Organized Crime, 2000, Universal instrument, UN.

• United Nations Convention against Transnational Organized Crime and the Protocols Thereto, Adopted by the UN General Assembly 15 November 2000, by resolution 55/25.

• UNODC, 2020, *Global Report on Trafficking in Persons*; CEDAW General Recommendation No.38 on Trafficking in Women and Girls in the Context of Global Migration; ICAT Statement on World Day against Trafficking in Persons 2022.

ЗА ДОМАШНОТО НАСИЛИЕ НАД ЖЕНИ И ДЕЦА

Радостина Митева

Катедра Обща и клинична патология, съдебна медицина и деонтология, дерматология и венерология, Медицински факултет, Тракийски университет, Стара Загора

През настоящата година страната ни беше разтърсена от множество протестни шествия, блокади и митинги. Хората изразяваха недоволството си от липсата на справедливост и наказание на пияни и дрогирани водачи на превозни средства. Възмущението бе следствие на убити младежи по пешеходни пътеки и тротоари от висока неразрешена скорост. Чашата на търпението на народа преля със случая от Ст. Загора, оповестен в медиите. В дома на ученичката Д. М.* (18 г.) влиза млад маскиран мъж, който ѝ нанася жесток побой, счупено ребро и максиларен синус, остиргана насилствено, с макетно ножче са нанесени множество линирани рани по ръцете, бедрата и гърдите. По думите ѝ насилникът е бивш неин интимен партньор Г. Г. (делото не е приключило, той не се признава за виновен). След многохиляден протестен митинг в града и в много други градове по този повод и под натиска на общественото негодувание Народното събрание прие поправки в Закона за домашното насилие и прибави към извършителите и „интимен партньор“. Малка победа.

Според Световната здравна организация (СЗО, 2013) от преживелите физическо или сексуално насилие жени 42% са получили наранявания, а 38% от убийствата на жени са извършени от интимен партньор.

Домашното насилие включва главно два вида насилие: насилие между интимни партньори или бивши съпрузи/партньори и междупоколенческо насилие, което

обикновено се случва на родители и деца. Понякога в литературата, а също така и в практиката от общопрактикуващи лекари и специалисти в правораздаващите органи термини като „насилие, основано на пола“, „насилие над жени“ и „домашно насилие“ често се използват взаимозаменяемо. Употребата им в едни случаи е приемлива, в други неточна и може да доведе до объркване (Цветкова и др., 2022).

В речника на Европейския институт за равенство между половете (2021) тези понятия са дефинирани:

Насилие, основано на пола (НОП):

„Насилие, насочено срещу лице поради неговия пол, полова идентичност или полого изразяване, или което засяга непропорционално лица от определен пол, се разглежда като насилие, основано на пола“.

Насилие над жени, основано на пола (НЖОП):

„Всяка форма на насилие, което е насочено към жена, поради това, че е жена“. В българското законодателство (ЗЗДН) е визиран само един от термините, а именно – домашно насилие (ДН): *„Всеки акт на физическо, сексуално, психическо, емоционално или икономическо насилие, както и опитът за такова насилие, принудителното ограничаване на личния живот, личната свобода и личните права, извършени спрямо лица, които се намират в родствена връзка, които са или са били в семейна връзка или във фактическо съпругеско съжителство“.*

Насилие срещу интимен партньор (НСИП):

„Модел на нападателно и принудително поведение, което пълнолетни или подрастващи лица могат да проявяват срещу своите интимни партньори без тяхното съгласие“.

Интимен партньор (ИП):

„Настоящ или бивш партньор и брачен партньор, независимо дали извършителят споделя или е споделял едно и също жилище с жертвата“.

Насилие в партньорска връзка

СЗО определя насилието в партньорската връзка като една от най-разпространените форми на насилие срещу жени.

Насилник

Извършител на домашно насилие може да бъде съпруг или бивш съпруг, човек, с когото пострадалият от домашно насилие е живял или живее на съпружески начала, лице, от което жертвата има дете, или се предполага, че е бременна, възходящ, низходящ, роднина по сребрена линия, лице, с което жертвата е била в родство по сватовство, настойник, попечител или приеман родител, възходящ или низходящ на лицето, с което жертвата се намира във фактическо съпружеско съжителство.

Жертва:

„Лице, претърпяло вреда (физическа, психическа или емоционална или икономическа загуба) в пряк резултат на престъпление, независимо дали извършителят е идентифициран, задържан, преследван или осъден и независимо от семейната връзка помежду им“.

Домашно насилие над жени

Домашното насилие е най-разпространената форма на насилие срещу жените. Насилието срещу съпругите е епидемия в световен мащаб, чиито последици са катастрофални на физическо, емоционално, икономическо и социално равнище за жените, децата, семействата и обществата по целия свят (Цветкова и др., 2022).

Домашното насилие като насилие между партньори включва физическо, сексуално, психологическо или икономическо насилие между настоящи или бивши съпрузи, както и настоящи или бивши партньори. Формата на физическо насилие се определя като бутане, разтърсване, душене, побой, удряне с различни предмети от бита или специално пригодени за това, давяне, изгаряне и др. Някои характерни признаци на физическото насилие са: кръгове под очите; травматични отоци,

кръвонасядания, охлузвания и разкъсноконтузни рани в различни части на тялото – лице, шия, крайници, снага; изкълчени стави; счупени кости и др. Понякога жертвите правят опити за прикриване на признаците на физическото насилие, като обличат дрехи с дълги ръкави през лятото, носят шалове в горещо време, поставят тежък грим, носят слънчеви очила и др.

Наказателният кодекс (НК) квалифицира телесните повреди по техните анатомични, функционални или естетични последици за пострадалото лице в три степени – лека, средна и тежка.

В наш случай потърпевшата Г. от село С. е била бита от бившия ѝ съпруг. Той влиза в дома на баща ѝ, започва да троши всичко. Нанася ѝ удари с шамари и юмруци, блъска я в стената и по вратата, напада и бие бащата, който се опитва да я защити. Отвлеча детето, което не е признал за свое. При съдебномедицинския преглед (СМП) на жената се установи голям оток и кръвонасядане на лицето. При СМП на бащата К. се намериха кръвонасядане и охлузване по бедрата, кръвонасядане и оток на горния клепач и на дясното ухо. В задната половина на тилната област се намериха три хирургично обработени рани. И при двамата пострадали се касае за лека телесна повреда.

В друг случай, накратко, З. и съпругът ѝ М. живеят заедно в продължение на 17 години, имат четири деца. В последните години съпругът ѝ започва да я бие в присъствието на децата, защото много я ревнува. Говори на децата срещу нея, заплашва ги, че ако кажат на някого за случващото се у тях, и те ще пострадат. Бие я с шамари, юмруци, ритници, точилка, бухалка, тъпата страна на брадва, пръчка, арматурно желязо, лопатка, дори я гори с електрически ток, до степен на грубо нарушаване на естетичния вид на анатомичните области. Понякога е била връзвана. След тежък побой той сам зашива разкъсаната ѝ устна с обикновена игла и клещи. Лицето и тялото на З. са с множество рани, получавани в годините. След пореден побой от съжителя ѝ е била приета в УМБЛ „Проф. д-р Стоян Киркович“, Стара Загора с още много травми. По молба на З. тя и четирите ѝ деца през 2021 г. са настанени в кризисен център С. Стара Загора. След настойчиви молби на М. се прибира у дома. Той е мил, ходят на разходка с децата, тя вярва и има надежда, че всичко е наред, ДА, но НЕ. Последният побой става в началото на юли 2022 г. Нанася ѝ удари по главата с лопата, за да се предпази, тя поставя ръката си, от силните удари потича кръв от главата, пръстите са счупени. Той отива да аптеката купува йод, марля, бинт, кислородна вода и прахче за рани. Превързва ѝ ръката, премахва косата на темето залива го с йод и посипва с прахчето. Затваря я в стаята и не разрешава на децата да казват, че тя е у дома. Кара ги да лъжат, че работи в Пловдив. След многократни опити да види дъщеря си майката на З. в присъствието на социален работник и полицаи отваря вратата на апартамента и намира З.

в безпомощно състояние. При сваляне на бинта средният пръст на десния горен крайник (дясна ръка), почернял, спонтанно пада, с линейка е откарана в болница. Поради настъпила гангрена биват отстранени и останалите четири пръста на дясната ръка. Средна и тежка телесна повреда.

В литературата се срещат различни теории за обяснение на домашното насилие. Една от тях, теорията за цикличния характер на насилието, е била представена през 1979 г. (Walker, 1979). Според нея домашното насилие е цикъл от действия, които се повтарят с нарастваща честота, включващ 4 етапа: първи стадий – наблюдава се обтягане на отношенията, характеризирано със сприхавост, нервност, избухливост, кавги, повишаване на напрежението, раздразнителност и обвинения към всички останали; втори стадий – инцидент на домашното насилие с всичките му форми, включва физическо, психологическо, икономическо или сексуално насилие. През третия стадий, „меден месец“, идва етапът на помирение, през който нарушителят може да стане мил и любящ, моли се и обещава никога повече това да не се повтаря. Това е фазата, която кара жертвата да вярва, че всичко ще се оправи, позволява да настъпи период на спокойствие и да се надява, че ситуацията ще се промени. Напрежението започва да нараства отново, четвърти стадий, и цикълът се повтаря. Важно е да се отбележи, че насилието не е постоянен фактор, то е циклично и става все по-агресивно. Цикълът се повтаря, а честота и жестокостта на насилието нарастват.

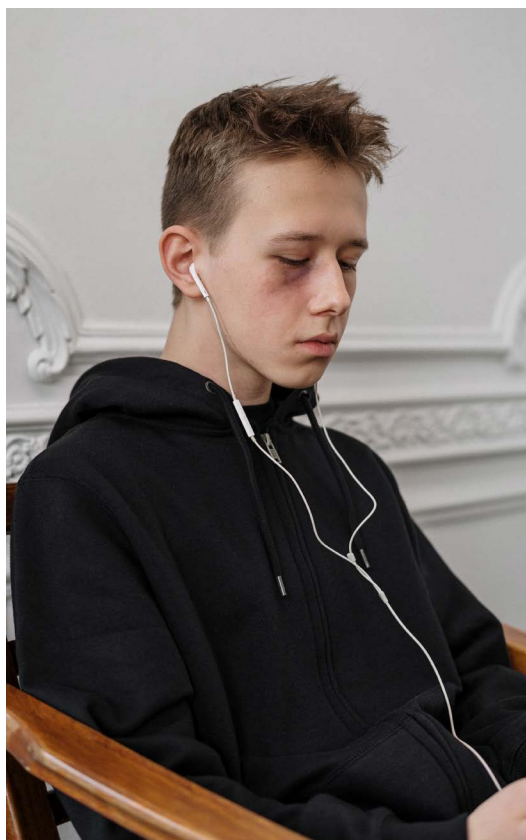
Насилникът може да бъде: богат или беден; млад или стар; семеен или несемеен; ниско или високообразован; пълноценно или непълноценно семейство. Психологически портрет на мъжа с насилническо поведение – в началото е „принц“ и без да се очертава повратният момент, се превръща в „звяр“. Някои от най-често срещаните черти на мъже, склонни към насилие, са: обикновено е израснал в семейство на проявено насилие над единия родител; приема принципа, че във всяко семейство се налага волята на силния; безкомпромисно нахлува в личното пространство на жертвата; тя е виновна за всичко, затова трябва да си носи последствията; безсрамно се възползва от всяка слабост на жертвата. Това са лица с емоционална неустойчивост, водеща до липса на самообладание в екстремни ситуации; лица с краен егоцентризъм при удовлетворяване на собствените потребности; лица със засилена агресивност и жестокост и с дефицити в способите за приемане и прошка; лица с примитивно съзнание за жената и нейната роля в семейството; лица с алкохолна и друга зависимост от вещества и др.

Домашно насилие над деца

Най-често домашното насилие над деца бива физическо, сексуално, психическо (емоционално), неполагане на грижи и negliжиране. Обект на съдебномедицинска експертиза са физическо и сексуално насилие над деца.

Един от основните проблеми в днешно време се явява насилието над децата в семейството. Обикновено децата стават жертви на насилие в семейната им среда и в голяма степен извършителите на насилието са родителите или хора, близки до детето, които имат постоянен и неограничен достъп до него. То включва от „невинен“ шамар и пляскане, които се приемат като вид наказание, до тежък побой от невъздържан и избухлив родител и по-рядко с оръжие (Александров и др., 2008).

Най-често повод за физическо наказание се явява разочарованието на

родителите от големите им амбиции и очаквания за постиженията на децата. В името на неговото благо детето бива физически малтретирано, като метод на възпитание, особено поведение, свързано с оценките в училище. В наш случай ученик получава слаба оценка в училище. Майката посяга да го бие, но той се защитава. Тогава интимният партньор на майката хваща двете му ръце. Детето реагира: „кой си ти в бащиния ми дом да ми търсиш сметка?“. Майката в гнева си нанася тежък побой над детето. Психически детето е разстроено от разпадането на брака и присъствието на чужд човек в дома, от отличен ученик става посредствен, училището не го интересува.

Съвременни тенденции при насилието над деца в българското семейство излизат наяве най-често, когато детето е било свидетел на насилие – когато между родители или съжителители, проявявайки насилие един към друг в присъствие на дете, това е т.нар. „вторично насилие“, но то е достатъчно силно и ярко, за да преживява с месеци това, което е видяло. За съжаление, двугодишната пандемия води до нарастване на насилието с огромни темпове, в т.ч. и насилието над деца, което в много от случаите е скрито насилие – то няма често изява извън семейството, трудно се установява и е плашещо.

В наш случай на физическо насилие в смесено семейство (баща българин и съпруга ромка) бащата обижда, псува, системно бие, нарича цигани децата си. Последния път, след употреба на алкохол, около 16 ч. започва да бие сестрата П. Малко след това нанася удари с юмруци и ритници и с различни предмети – масет, калъф за нож и нож по тялото и главата на брат ѝ Р. Момчето успява да избяга на двора, бащата го гони, замеря и удря с тухла и стъклена бутилка от бира по гърба. Многократно го удря с желязна вила и арматурно желязо по раменете. Успява да го завърже със сезал за ръцете на простора. Завързва ръцете му допълнително с тел, нанася му порезна рана на лявата ръка и бедрото. Заплашил, че ще му отреже ръцете. При СМП се установиха кръвонасядания и охлузвания по носа, ушната мида, кожата на тилната област на главата, шията, гърдния кош, гърба, лявата и дясната мишница. На лявото бедро се установява малка дълбока порезна рана. Бяха установени многобройни следи от предишен побой по тялото и главата. Лека телесна повреда.

Бащата удря сестрата П. (14 г.) по главата със стъклен буркан. По-късно по време на вечеря започва да я бие със стол по главата. В Клиниката по неврохирургия на Университетска многопрофилна болница за активна лечение (УМБАЛ) „проф. д-р Ст. Киркович“ приемат П. с работна диагноза разкъсноконтузна рана на главата и съмнение за мозъчно сътресение. При СМП се намериха кръвонасядания и охлузвания по дясната ушна мида и кожата на главата, лактите, предмишниците и раменните стави, гърдния кош и тазовите крайници. Раната в

теменната област на главата е хирургически обработена. По слепоочната област на главата, по долните и горните крайници се установиха следи от предишен побой. Лека телесна повреда.

Сексуално насилие над деца

Обикновено извършители на физическо и емоционално насилие са майките, на сексуално насилие – приятели и роднини или съседы. Сексуалното насилие над деца бива блудство и изнасилване.

Обект на блудствени действия обикновено са малки момиченца (Митева, 2010), а извършителите са възрастни мъже. Описани са и тежки случаи на осъществено сексуално насилие спрямо момчета (блудство) с травматични увреждания, налагащи спешна оперативна намеса (Alexandrov et al., 2012).

Насилие в партньорската връзка се отнася до всяко поведение в интимна/партньорска връзка, което причинява физическа, психическа или сексуална вреда на хората, които са в тези отношения. Емоционалната (психологическата) злоупотреба може да включва обида, омаловажаване, постоянно унижаване, сплашване (например разрушаване на собствени вещи), заплахи за нараняване. Счита се, че около 45% от психическите разстройства са свързани с насилие и неправилно полагане на грижи в детството. Доказано е, че вербалното, физическото и сексуалното насилие, както и непрякото насилие спрямо деца, свидетели на насилие, оказват влияние в развитието и функцията на структурите на централната нервна система с наличие на трайни късни последствия, които оказват влияние върху индивида през целия му живот (Брайнова-Мичич, 2015).

Детски бракове, ранни бременности и раждания

Под термина „детски брак“ се разбира съжителство на семейни начала, при което поне един от партньорите е на възраст под 18 години. Сред установените обичаи и традиции, обикновено сред ромското население, за фактическо брачно съжителство на ранна възраст при момичетата продължават да съществуват изключително вредни за децата практики на принудителен брак, който се осъществява без съгласието на едната или двете страни в брака (НППНЗД, 2023–2026). Принудителен брак се осъществява и когато родител или друг сродник получи откуп, за да разреши на своя дъщеря или сродница, ненавършила 16-годишна възраст, да заживее съпружески с други. Друг сериозен проблем при детски/ранни бракове и съжителства на семейни начала е свързан с ранните раждания. Те крият сериозни рискове за момичетата, за тяхното правилно физическо и психическо развитие поради недостигане на определената зрялост на организма. По данни на Националния статистически институт (НСИ) през периода 2019–2021 г.

са регистрирани 8446 бременности на малолетни и непълнолетни момичета, от които най-голям брой са регистрирани в област Сливен – 18 849. Изключително тревожна е статистиката за регистрирана бременност на дете на 10-годишна възраст и на 10 деца на 11-годишна възраст.

** В текста са използвани инициали на личните имена с цел опазване самоличността на участниците. Пълна информация за описаните случаи се намира в съдебномедицинските експертизи, съхранявани в катедрата.*

• Александров, А., Христов, С. 2008. *Насилие над деца по материали на центъра по съдебна медицина и деонтология* – София за периода 2004-2005 г.

• Съдебна медицина и криминалистика, 42–50. Брайнова-Мичич, И. 2015. *Насилие над деца. Съдебномедицинска и клинична оценка.*

• Закон за защита от домашно насилие. ДВ, бр. 27 от 29 март 2005 г.

• Митева, Р. 2010. *Проучване върху мацабите, етиологията и последствията от сексуално насилие в България. Дисертация.*

• Национална програма за превенция на насилието и злоупотребата с деца (НППНЗД), (2023 – 2026 г.).

• Наказателен кодекс, в сила от 1 май 1986 г.

• Цветкова, Г. и др. 2022. *Домашно насилие и насилие, основано на пола в България. П.У.Л.С. ISBN: 978-619-7615-19-7*

• Alexandrov, A., Brainova, I., Yarovov, N., Georgiev, C., Christov, S. 2012. *Sexual Violence Against 2-Years Old Boy. Хипургия. 2, 57–65.*

• Miteva, R. 2010. *Sexual assault of minor girls. Perpetrators outside the family. Trakia Journal of Sciences. Vol. 8, Suppl. 2, 272–275.*

• Walker, L. E. 1979. *The Battered woman. 1st ed. New York: Harper & Row, p. 270. ISBN 978-0-0609-0742-6.*

РИСКОВИ ФАКТОРИ ЗА ЗЛОУПОТРЕБА С ДЕЦА В ИНТЕРНЕТ

Емил Илиев, служител на Дирекция „Киберпрестъпност“ при ГДБОП – МВР

Да имаш достъп до интернет е най-нормалното нещо за всеки един от нас. До такава степен сме направили част от ежедневието си свързаността с Мрежата, че дори не ни прави впечатление.

Действително напредъкът на човечеството се дължи на лесния достъп до електричество и свързаността на всички. За нормалните потребители ползите от интернет са много и безкрайни. Споделяне на приятни моменти с близки в социалните мрежи, подготовка за дипломна работа, преглед на печата и осведомяване за актуалните новини по света и у нас. Все неща, които са били невъзможни допреди тридесет години.

„С голямата сила идва и голямата отговорност“ – цитат на Волтер, който става популярен от филма „Спайдърмен“ и измисления герой чичо Бен.

Признавам, проверих информацията си в Google търсачката, за да бъда сигурен, и разбрах, че именно Волтер е първоизточникът, а не чичото на Спайдърмен.

До такава степен животът ни е свързан с интернет, че в нас се поражда чувството, че живеем в каменната ера, когато електричеството у дома спре внезапно поради авария или пък сме просрочили сметката за интернет...

И въпреки това не всичко е цветя и рози..

Ако се върнем към 1992 г., престъпленията, които се извършват в България са кражби, убийства, палежи, разпространение на наркотици, сексуално насилие над деца, разврат и т.н. Към края на годината обаче, в частност в гр. Варна, за първи път на територията на България е пусната интернет връзка. Малцина подозират, че това ще даде тласък на дигитализиране на много от

престъпленията и създаване на нови такива – сексуално насилие над деца в интернет, кражба на самоличност онлайн, неправилен достъп до компютърни системи, кражба на криптовалута, измами и още много. До такава степен ще се развие компютърната престъпност, че на 15.03.2023 г. към ГДБОП – МВР се създава Дирекция „Киберпрестъпност“, която да обслужва нуждите на пострадалите български граждани в интернет.

За сравнение, физическите посегателства над деца като блудство и заснемане на порнографски материали намират нов хоризонт за изява – в Мрежата. Ако отново се върнем към 1992 г. и има статистика на МВР за посегателствата над деца, то думата „интернет“ няма да бъде включена в нея. Ще бъдат отчетени актовете на воайорство – пълнолетни мъже, които се разхождат с шлифе-

ри в топлото време и причакват нищо неподозиращи малки деца и им представят части от своето тяло, за което малчуганите не подозират. За жалост, не са малко и случаите на сексуално насилие на непълнолетни от техни познати – учители, съседы, възпитатели, хора, имащи положение на зависимост спрямо тях. Създаването на порнографски материали с участие на деца и разпространяването им на видеокасети е бил проходащ, но много доходоносен бизнес на черния пазар. И тогава, и сега търсенето на подобни материали не спира, а децата, които са в страни от Третия свят, в които полицията не може да смогне с битовата престъпност, са обречени да бъдат насилвани от своите попечители с педофилски наклонности.

И въпреки това в едно семейство, в което има изградена ценностна сис-

тема, атмосфера на любов, доверие и разбирателство, и преди, и сега шансът едно дете да пострада е минимален.

Какви са рисковите фактори днес?

В качеството си на служител, който разкрива сексуални посегателства спрямо деца забелязвам една пътека, която се повтаря. Децата, чиито родители са разделени, не живеят заедно, отглеждани са от своите баби и дядовци, са от уязвимата група. Непълнолетните, настанени в домове за деца, лишени от родителска грижа, често попадат в ползрението ни като пострадали. Лошата среда, в която израстват, ранната сексуализация предвид лесния достъп до порнографски материали и попфолк културата, която издига интимните отношения и половия акт в цел номер едно, и т.н. Нещата са взаимосвързани и доста често едно нещо води със себе си още негативни ситуации.

Предвид това, че повечето от младите родители днес са израснали във време, в което не са имали мобилни телефони, били са по цял ден навън и са се прибирали по домовете си късно вечер, се вижда една тенденция у тях да не разбират опасностите, които се крият в интернет. При беседа с такъв родител неговият начин на мислене е: „Дадох телефон на детето, то стои вкъщи до мен и знам, че всичко е наред“. За съжаление, това не винаги е така.

През март тази година (2023) имам „класически“ случай, в който семейството не подозира за опасностите в

интернет и разчита на това, че малолетното им момиче е близо до тях и няма какво лошо да му се случи. Родителите не обърнали внимание на промяната в поведението ѝ и това, че успехът в училище е спаднал и е нетипично тихо у дома.

В началото на февруари детенцето публикувало свое клипче в социалната мрежа „Тик Ток“, на което танцува по къси панталонки и изрязано потниче, от което му се вижда пъпчето. Един потребител в Тик Ток решил да поздрави детето за креативния клип и пожелал да бъдат приятели – да си споделят неща от ежедневието и да се подкрепят един друг. Непознатият няма снимки и видео, но твърдял, че е момче от софийско училище и че е на 13 години. Комуникацията била първоначално приятелска и интересна. Обсъждали помежду си различни теми и детето започнало да чувства близък непознатия. Макар и да не знае как реално изглежда той, нито дали казва истината.

Един ден неизвестният потребител решил да отправи предизвикателство към детето. Нещо, което му било много любопитно и понеже искал да опознае себе си и него, а и си имали взаимно доверие, вярвал, че няма да му бъде отказано. Непознатият искал да размени гола снимка с детето. За да покаже сериозността си, дори бил склонен пръв да покаже себе си.

Първоначалната реакция на детето била смущение, уплаха и категоричен отказ на предложението на непознатия. Същият обаче продължавал напористо да иска голи снимки. Изпратил

„свои“, на които се вижда голо момче и заявил, че той бил по-смелият и сега очаква същото. В противен случай щял да спре комуникацията и да остави момичето отново да бъде самотно и без приятели. След продължителен чат, в който непознатият потребител използвал различни психологически похвати, успял да склони детето да излезе от всекидневната, в която се намирили и неговите родители, да отиде в банята, да се съблече, да се снима и да изпрати снимките си.

При беседата ми с детето установих, че непознатият бил настоятелен, спечелил нейното доверие, държал се много приятелски и тя го приела за близък.

След като получил това, което искал, педофилът започнал да показва истинските си намерения. Променил начина си на чатене, изискал още голи снимки, които да бъдат този път в предизвикателни пози. Детето категорично отказало, но получило заплахи, че ще бъдат разпространени снимките, които вече имал непознатият.

Така в продължение на месец момичето живяло в истински ад. Трябвало всеки ден да се снима в различни предизвикателни пози, чисто голо, и да докладва къде се намира във всеки един момент. Всяка мисъл да сподели на някого за комуникацията им била незабавно пресичана.

Това продължило до момента, в който бащата на детето вижда, че то променя поведението си всеки път, когато хване телефона си и не може да се фокусира в каквото и да е разговор.

Решен да види какво толкова прави на телефона, той го взима от ръцете на момиченцето си и остава безмълвен. Около час по-късно заедно идват в сградата на Дирекция „Киберпрестъпност“, за да подадат сигнал.

За съжаление, подобни истории се случват постоянно. В дирекцията ежедневно се подават сигнали за сексуално насилие над деца, а десетки остават латентни. Никога жертвата не събира смелост да сподели на своите родители за случилото се. Затова и като служители на дирекцията провеждаме редовни срещи с ученици от цялата страна, на които ги запознаваме с опасностите в интернет и как да предпазят себе си. Срещаме се и с родители, учители, възпитатели, педагози, за да ги запознаем с актуалните приложения, в които децата стават жертви, и какво да наблюдават в поведението им, за да им помогнат.

В тази връзка е почти невъзможно да се даде статистика за този тип престъпност. Много от децата потискат този тип преживяване и се стараят да забравят за него на всяка цена. Отричат до последно. Други са били толкова напласнени от непознатия потребител в интернет, че живеят с тази травма цял живот.

Гореописаният случай може да се определи „като по учебник“. С годините се променят приложенията, в които се иницира комуникацията. През 2010 г. най-популярното приложение е Скайп с 663 милиона потребители, но през последните години то загуби интереса на подрастващите и водещи са Тик Ток, Снапчат, Инстаграм, Дискорд

и др. В Дирекция „Киберпрестъпност“ има една поговорка – „Където са децата, там са педофилите. Същото важи и в Мрежата“.

Разбира се, всеки сексуален насилник ще продължи да опитва да навреди на деца до момента, в който бъде задържан и изправен пред съда. Наша задача като граждани е да бъдем запознати с опасностите в интернет. Да говорим открито с децата си. Да няма забранени теми, на които те да се притесняват да ни заговорят и разпитват. Защото любопитството им няма да секне. Просто ще получат отговора от интернет или от недобросъвестен възрастен или съученик. Това може би е и основният рисков фактор за злоупотреба с деца в Мрежата.

Действително, ако родителите на детето са разведени, това създава една празнина, която не винаги може да бъде запълнена от новосформиралата се динамика. Ако майката и бащата са в чужбина, а детето е оставено на баба си и дядо си, се забелязва също потенциална опасност да стане жертва на подобен тип престъпление.

Социалните медии, новините, видеоклиповете със скандален характер и леснодостъпната порнография са рискови фактори, които не са за подценяване. От друга страна, строгият контрол и начинът на общуване в семейството тип „казарма“ може да има обратен ефект – отчуждаване на детето и нежелание за общуване с родителите поради страх от критикуване.

Битката със социалните медии е неравностойна. Децата са облъчвани

всеки ден от недобросъвестни влогъри, блогъри, ютубъри и хора, които имат за цел да продават продуктите, които рекламират. До голяма степен те се явяват възпитатели на децата ни. Ако тук липсва топлата и сигурна семейна среда за смекчаване и елиминиране на лошия пример, много скоро той ще се превърне в част от характера на детето.

Голяма част от попфолк клиповете се правят за целева група пълнолетни мъже и в тях има предизвикателно съдържание. Ако едно дете не разбере, че това е бизнес, който се различава от реалността, то много лесно може да приеме за нормално да се снима голо. То е виждало вече по телевизията такъв тип съдържание. Никой не му е обяснил, че това не е правилно, и то не вижда проблем. И тук влиянието на родителите е от ключово значение.

Може би най-голямата грешка на родителите е, че те предполагат, че детето им знае нещо. За тях опасното поведение в интернет е ясно – „не пиши с непознати“, „не се снимай гол“, „не споделяй информация, която би могла да доведе до установяването на самоличността ти и адреса ти по местоживеење“ и т.н. Но дали децата им знаят това?

Случвало се е, когато детето е пострадало, родителите да му говорят с агресивен тон: „Как е възможно толкова нещо?“, обвиняват децата, заплашват ги с наказания. Това е възможно най-грешният подход в този случай.

В дирекцията винаги обясняваме на децата, че това, което се е случило, не е по тяхна вина. Те не са виновни за

това, че нямат необходимия житейски опит да преценят ситуацията. Затова и когато нещата са се объркали и те са жертви на подобно престъпление, можем само да проявим съчувствие и да ги успокоим, че извършителят ще получи заслуженото. Попадайки в подобна ситуация, не е гаранция, че в бъдеще няма да се случи нещо подобно. Затова е и толкова важно критичното мислене. Както при малките, така и при родителите им.

Съветът ми към всички деца, които четат тези редове, е да не се доверяват прекалено много на непознати потребители в Мрежата. Запазете самоличността си в тайна от хората, които не познавате и не срещате в ежедневието си. Да, наистина е „готино“ да си модерен

и актуален – да качваш съдържание в Тик Ток и Ютюб, но нека бъдем честни, това не може да е препитание за абсолютно всеки един човек.

*Ако докато четеш тези редове, установиш, че в момента си жертва на подобно престъпление, ни пиши на имейл адрес **report@cybercrime.bg** и незабавно уведоми най-близко намираща се до теб възрастен – родител или учител, и заповедай при нас в сградата на Дирекция „Киберпрестъпност“, намираща се на адрес гр. София, бул. „Александър Малинов“ № 1, за да намерим извършителя и да си получи заслуженото.*

Бъдете отговорни и се пазете!

ТЕЛЕФОН 112

*Марина Велинова – Директор
на „Национална система 112“ – МВР*

Идеята за създаване на общоевропейски спешен телефон, който да осигурява бърз и безплатен достъп до помощ при извънредна ситуация и да е лесен за запомняне датира от 1991 г., когато Европейският съюз взема решение за създаване на Единен европейски номер за спешни повиквания 112. Това се случва на 11 февруари, което определя и неговия номер – 112. Телефонът трябва да функционира във всички европейски страни по идентичен начин и да бъде популяризиран сред населението. Решението е утвърдено на 29 юли.

Така е поставено началото на услугата, гарантираща безопасността на 500-те милиона граждани, които живеят и пътуват в рамките на ЕС.

През 2009 г. Европейската комисия, Европейският парламент и Съветът на Европа със съвместна декларация приемат създаването на Европейски ден 112 – 11 февруари, който да се отбелязва ежегодно в страните от Общността. Този ден концентрира усилията на европейските институции и на държавите членки в организирането на информационни инициативи, насочени към огласяване на информация за спешния номер. На официална церемония в Брюксел ЕК ежегодно награждава герои и политически лидери в няколко категории – на представител на служба за спешно реагиране, на оператор от 112, за граждански инициативи и др.

ЕК поддържа многоезична интернет страница 112 с актуална информация за 112 в целия ЕС. Отделен панел в нея с нови интерактивни игри и викторини е разработен специално за деца и тийнейджъри с цел изграждане на поведение за реакция при извънредни ситуации.

Асоциацията на Европейския номер за спешни повиквания (EENA), създадена през 1999 г., работи активно за насърчаване използването на 112 при инциденти. Асоциацията инициира и след проведен интернет конкурс избра текст за химн на 112, който беше изпълнен за първи път от певицата Нора Ноян от Румъния в Евро-

пейския парламент на 11 февруари 2009 г.

Всяка година Европейската комисия публикува свой доклад за функционирането на единния европейски номер за спешни повиквания. Комисията подкрепя и конкретни проекти за спешни комуникации.

Телефон 112 е въведен и функционира паралелно със съществуващите национални номера за спешни повиквания. Дания, Естония, Финландия, Малта, Холандия, Португалия, Румъния и Швеция са избрали 112 като единствен национален номер за спешни повиквания. Въпреки това само 23% от обажданията до 112 в ЕС се осъществяват от тези държави. По-голямата част от обажданията в държавите членки се генерират на националните спешни номера, които все още се използват. В тези държави използването на единния европейски номер за спешни повиквания варира значително, от 5% в Ирландия до 97% в България, по данни от Доклада за ефективността на прилагането на европейския номер за спешни повиквания 112 през 2022 г. на Европейската комисия.

112 функционира и в някои страни извън ЕС като Швейцария и Южна Африка.

Въвеждането на 112 максимално улеснява гражданите, защото спестява време, ресурс и при нужда те трудно се ориентират кой от спешните номера да изберат. Днес на 112 можете да се обадите безплатно от стационарни и мобилни телефони в ЕС, той е най-бързият и ефективен начин да получите помощ.

Телефон 112 в България

България въведе последна от европейските страни спешния телефон. У нас услугата беше въведена поетапно и от 30 септември 2008 г. изграждането ѝ беше финализирано. Шест центъра 112 – в София, Русе, Монтана, Бургас, Кърджали и Варна – обезпечават пълното национално покритие и достъпа от всяка точка на страната. Центровете 112 са взаимно заменяеми. Системата е 100% хомогенна, което прави възможно всеки център да приема повиквания от всяка точка в страната (включително географски области извън съответния район за планиране). Гражданиите се обслужват по един и същ начин във всички центрове, което прави системата 112 много гъвкава в два случая. Първо, ако няма свободни оператори в един център, обажданията се пренасочват автоматично към свободни оператори в друг. Второ, ако един от центровете не е достъпен поради повреда, обажданията към него се пренасочват към друг.

Операторската работа е натоварена с много обществени очаквания. Тя е много динамична, често стресираща, което налага операторите да притежават редица качества – висока концентрация, способност за бърз анализ и синтез на постъпващата информация, вземане на бързи адекватни решения, добра комуникативност и не на последно място – психическа устойчивост. От изброените умения и от професионализма на операторите зависи съответните служби за спешно реагиране колко пълна и точна информация ще получат, за да реагират по най-бързия и адекватен начин. Тоест операторската работа е не само първата, тя е и много важна част от процеса по търсене и получаване на помощ.

Всички служители в системата 112 при постъпване на работа преминават конкурсна процедура, включващата тест, интервю, бързопис. Провеждат се регулярни и периодични обучения, които акцентират на различни теми и проблеми в работата, разглеждат и анализират практически казуси. Един оператор средно на 12-часово дежурство получава по 150 обаждания. Към октомври 2023 г. приетите сигнали в националната система 112 средно на ден са 10 479.

Брой регистрирани повиквания	януари - септември 2022	януари - септември 2023
Общо	2 769 337	2 860 741
С конкретни искания за помощ	1 576 422	1 529 665

В системата 112 са включени Министерството на вътрешните работи – Полиция, Пожарна безопасност и защита на населението; Министерството на здравеопазването – Спешна медицинска помощ и НМКЦ; Министерството на транспорта

– Морска администрация „Морско спасяване“ и Български червен кръст – Планинска спасителна служба. Дирекция „Национална система 112“ има сключени споразумителни протоколи с всички общини в България и при необходимост взаимодейства с тях.

Освен службите за спешно реагиране, които са част от Националната система 112, дирекцията има сключено споразумение и с Национална телефонна линия за деца в риск (НТЛД) 116 111. При непосредствен риск за живота и здравето на детето сигналът се предава по електронен път към полицията, а при необходимост и на спешна медицинска помощ. Важна информация, която операторът трябва да събере, необходима за службите за спешно реагиране е адресът, където се случва инцидентът, кой подава сигнала (самото дете, жертва на насилие; близък или роднина или случаен свидетел); данни за детето (имена на детето и на родителите, училище, в което учи) в какво се изразява насилието; упражнява ли се в момента или се касае за системен тормоз. При повикване, в което става ясно, че в момента няма възникнал инцидент или данни за риск за живота и здравето на дете, а обажданият се (дете, родител, учител и др.) споделя за проблеми, свързани с дете/деца, неизискващи спешна намеса, а по-скоро психологическо консултиране, оказване на емоционална подкрепа или информиране за съществуващи услуги и ресурси, операторът попълва електронен картон и прави пренасочване (трансфер) на повикването към НТЛД 116 111.

Данните за местоположението на повикващия до началото на 2021 г. се предоставяха от телекомуникационните оператори на ниво клетка. С внедряването на AML (Advanced Mobile Location) точността на локализацията се подобри до четири хиляди пъти.

От юли 2007 г. телефон 112 в България има национален символ – запазен графичен знак, визуализиращ представата за осъществяване на бързи контакти при възникване на извънредни ситуации. Логото на телефон 112 е на младия графичен дизайнер Георги Павлов от Сливен и е избрано измежду 120 проекта на 53 автори.

2011 г. операторката от Районен център 112 – Варна Антоанета Иванова беше отличена като един от достойните граждани на България. Наградата „Златен ритон“ ѝ беше връчена от министър-председателя Бойко Борисов. Отличието е за това, че в края на 2010 г. успява да спаси жена, декларирала на телефон 112 твърдото си намерение за самоубийство по повод имотна измама. Проявявайки професионализъм и човешки подход в осемнадесетминутен разговор, Иванова успява да убеди обаждащата се да не осъществи своето намерение, като през това време, в координация със служителите от ОДЧ на МВР, е дадена възможност на екипа на МВР да пристигне на място и да предотврати най-страшното.

Как работи телефон 112 у нас

Телефон 112 приема спешни обаждания при необходимост от спешна медицинска помощ, помощ при пътнотранспортни произшествия, пожари, аварии, кризи и други инциденти с човешки и материални загуби.

Повикванията към телефонен номер 112 се приемат от специално обучени оператори. Първата задача на оператора е да се идентифицира постъпилният сигнал – фалшиво обаждане, „шега“ или реално събитие. Това става в рамките на 20 секунди. Недобросъвестните обаждания се санкционират по Закона за 112. Техните податели се санкционират с глоба от 2000 до 5000 лв., а когато за неверния сигнал е мобилизиран ресурс на служба/и за спешно реагиране, наказанието е глоба от 10 000 до 20 000 лв.

Когато на линията постъпи обаждане за реален инцидент, операторът попълва електронен картон, в който отбелязва кой, защо и откъде звъни, вида на инцидента и броя на пострадалите. Данните се регистрират с кратки уточняващи въпроси и по този начин информацията се събира много бързо в рамките на 1–1,5 минути.

Конкретният случай веднага се пренасочва към – Пожарна безопасност и защита на населението, Полиция, Спешна медицинска помощ, Национален медицински координационен център, Планинска спасителна служба – БЧК и ИА „Морска администрация“, която изпраща екип на мястото на инцидента.

След като службите се задействат, в центъра постъпва обратна информация какво се случва на мястото на инцидента. Тази информация се следи и анализира от координаторите. В същото време операторите на 112 приемат сигнали за други произшествия.

Нови услуги и функционалности в националната система 112

eCall. При тежки ПТП инсталирано в автомобила устройство, автоматично или ръчно, изпраща сигнал към тел. 112 с данни за местоположението, посоката на движение, марката на автомобила и др. информация. Системата скъсява времето за реакция на спешните служби и спасява човешки животи. Функционира от 30 март 2018 г.

Достъп на хора със слухови и/или говорни увреждания. Услугата осигурява непрекъснат, бърз и безплатен достъп до 112 на хора със слухови и/или говорни увреждания, намиращи се на територията на България. Достъпът е осигурен чрез съвременен технологично и функционално решение – мобилни приложения за смартфони и таблети с операционни системи Android и iOS, както и web базирано приложение за стационарни и преносими компютри и регистрирани потребители. Услугата е факт от края на януари 2019 г.

AML (Advanced Mobile Location). Подобрява точността на локализацията до 4000 пъти спрямо използваната досега, която е базирана на клетките на мобилни оператори. Точността на локализацията на открито е около 5 метра, а в затворени пространства с радиус до 50 метра. Услугата е част от новите операционни системи на смартфоните и когато ползвателят я разреши, неговото местоположение се активира и изпраща автоматично до телефон 112 в случай на инцидент. Факт е от началото на 2022 г.

С поглед в бъдещето

Осигуряването на качествена европейска услуга ЕЕНСП 112 е свързано с повишаване на нейния обхват в съответствие с напредъка и развитието на технологиите чрез създаване на развиваща се Единна комуникационно-информационна платформа. Новата система ще запази всички съществуващи и ще позволи въвеждането на нови функционалности и услуги – видео, текст в реално време, следващо поколение eCall, въвеждане на Reverse 112 (системи за масово оповестяване и връзката им с ЕЕНСП 112), достъп до 112 от онлайн платформи и др., чрез които Националната система 112 ще повиши качеството на предоставената услуга.

Бъдещата платформа ще бъде отворена и разширяема за сътрудничество и обмен на информация, което ще позволи включването на организации за предоставяне на неспешни услуги, нови технологии и системи за обществено предупреждение.

Единната комуникационна и мрежова инфраструктура ще осигури много по-добра комуникация и по-бърз достъп до информация в реално време, което ще оптимизира разходите и ресурсите и на службите за спешно реагиране.

Принц Роналдо

Доц. д-р Нина Белова

Ведна вековна гора живели пет братчета джуджета заедно със своите родители. Джуджетата се казвали Работливко, Бъбривко, Страхливко, Мързеливко и Свидливко.

Работливко бил най-голям и помагал на баща си в лова на тлъсти скакалци и буболечки за вечеря. Бъбривко постоянно тичал подире им и не спирал да говори, а Страхливко и Мързеливко седели с майка си край огнището и се наслаждавали на топлината и уханието на гозбата. Семейството било задружно и весело, всички си помагали и делели добро и лошо поравно. Само Свидливко, който бил най-малък и разглезен, все гледал да скрие нещо от братята си и да го изяде сам в храстите.

Джуджетата имали баба, която живеела в другия край на гората. Те много обичали да ходят при нея, носели ѝ цветя, а тя ги черпела с чудесно сладко, което приготвяла от най-вкусните горски плодове, растящи наоколо. Сред многото разноцветни бурканчета имало едно, което съдържало тъмносини люспи. Джуджетата никога не били опитвали от него, понеже баба им казвала, че това са люспи на стария змей, който живеел през девет планини. Когато се ядосал, той идвал в тяхната гора, чупел дървета, търкалял скали, бълвал огън и предизвиквал ужасна суша, от която загивали растения и животни. Един ден Свидливко забелязал, че бурканчето блести на слънцето с разноцветни оттенъци. От него се разнасяла упойваща миризма и той решил

да опита сладкото въпреки забраната на бабата. И нали бил свидлив, решил да запази буркана само за себе си. Скрил се зад вратата и когато баба му и братчетата му излезли, той лакомо започнал да яде от него. Станало му тежко, но продължил да яде, докато не изял всичко. С натежал корем Свидливко се отправил към поточето да пие вода. Но когато се навел, сърцето му трепнало от изненада. Свидливко бил дебело космат джудже, с къси ръце и крака, дълъг нос и сплъстена червеникава коса. Но вместо това водната повърхност отразявала прекрасен висок момък с бяло лице и смолисти черни къдрици, под които блестели сиви очи с дълги ресници. Момъкът бил облечен с красиви дрехи от пурпурно кадифе, а на пояса му висяла златна кама. „Нима това съм аз, възкликнал Свидливко, приличам на принц от приказките. А разправяха, че сладкото от люспите на змея носи лош късмет. Трябва бързо да отида в двореца и да се ожения за принцесата, а после може да стана и крал, какво по-хубаво от това.“ Свидливко се затичал по пътя и скоро пристигнал пред царските порти. Щом го видели, стражите направили поклон и широко отворили портите, защото помислили, че това е някой от знатните гости. Кралят и кралицата харесали младежа, който им разказал, че е царски син на име Роналдо и случайно се е изгубил в гората по време на лов. Той заживял в двореца и скоро станал годеник на принцесата.

Роднините на Свидливко дълго го търсили и много тъгували за него. Джуджето обаче не им се обаждало, понеже се срамувало от произхода си и се бояло да не попречат на успехите му. Когато бил с принцесата в гората, Свидливко винаги избягвал пътеката, която водела към родния му дом. Един ден, както се разхождал с царската свита, срещнал своите братя, които събирали шишарки край пътя. Джуджетата се замеряли с тях, гонели се по поляната, премятали се през глава и се заливали от смях. Очите им блестели от радост, а бузите им били изцапани със сладък сок от малини и боровинки. Като ги гледал, Свидливко усетил горчива тъга, гърлото му се свило, а очите му се напълнили със сълзи. Изведнъж му се приискало да полудува с другите джуджета, но санът му не позволявал това. Пък и те се разбягали и изчезнали в храстите, щом видели свитата. След тази среща Свидливко не преставал да мисли за семейството си и се чувствал все по-самотен и тъжен в двореца. Разговорите с принцесата и родителите ѝ му се стрували безинтересни, баловете го отегчавали, а опитите на придворните да го развеселят му били досадни. Един ден принцът решил да се разходи из гората без свитата си. Както вървял, потънал в спомени за безгрижните дни, които преживял като джудже, неусетно стигнал до една пещера. Надникнал вътре и видял, че там лежи Змеят и мъчително стене, а от крилото му стърчи голяма стрела. Раната била дълбока и от нея капела кръв. „Марш навън, преди да съм те подпалил с огнения си дъх“, изревало чудовището, като видяло принца.

– Искаш ли да ти помогна? – попитал плахо Роналдо. – Мога да опитам да извадя стрелата от крилото ти.

Змеят се съгласил и принцът започнал да дърпа стрелата. Най-сетне, след много

усилия, той успял да я извади. Змеят облекчено въздъхнал и попитал:

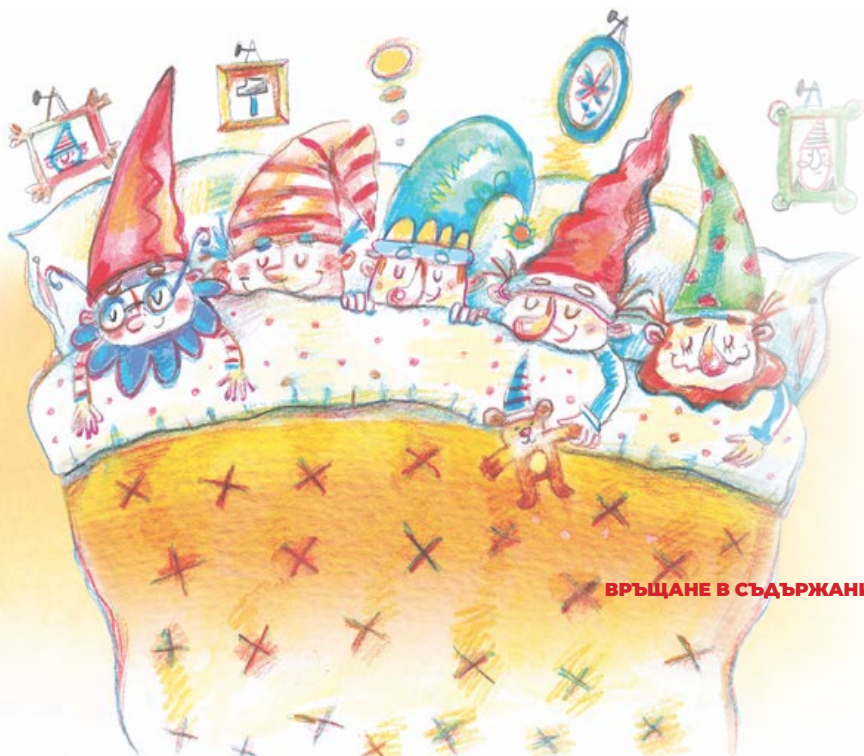
– Кажй сега какво искаш за награда. Мога да те направя много богат или да те пренеса в чудни далечни страни, които никога не си виждал. Избирай, нищо няма да ти откажа.

– Искам да стана джудже – тихо отговорил Роналдо. – Моля те, помогни ми отново да се върна при своите.

– Джудже – произнесъл презрително Змеят, – такъв красавец и богаташ като тебе иска да стане грозно джудже, да събира съчки за огрев и плодове и гъби за храна!

– Да, много искам – отвърнал принцът, – само така мога да бъда щастлив.

– Добре си го измислил – рекъл Змеят и прихнал да се смее. Смехът му бил толкова силен, че младежът излетял от пещерата и цопнал в потока. Във водата вместо прекрасния образ на принц се отразило смешното лице на джудже с дебели розови бузи, щръкнал нос и сплъстени червеникави коси. Свидливко извикал от радост и хукнал през глава към родния си дом. Скоро стигнал малката къщурка, в която живеело семейството му, отворил вратата и се хвърлил в прегръдките на родителите си, които се разплакали от радост. Братчетата му подскачали наоколо и се надпреварвали да му разказват приключенията си. След малко дошла и бабата, която носела топла питка и бурканче ягодово сладко. Цялото семейство седнало край масата, на която имало гърне с вкусна гозба от ароматни корени, крехки листа и гъби. След вечеря, сгушени в топлата постеля, джуджетата дълго слушали разказите на Свидливко за времето, когато бил принц, и накрая се унесли в сладки сънища.

ОБЩЕСТВЕНО ВЪЗПИТАНИЕ

2024